

Osvrt

Osvrt
4/2017

ALINA TRKULJA

**Dvije škole pod
jednim krovom u
Bosni i Hercegovini:
(ne)razumijevanje
problema i moguća
rješenja**

Dvije škole pod jednim krovom u Bosni i Hercegovini

(Ne)razumijevanje problema
i moguća rješenja

Alina Trkulja

Sarajevo, septembar 2017. godine

Naslov:

Dvije škole pod jednim krovom u Bosni i Hercegovini: (ne)razumijevanje problema i moguća rješenja

Autorica:

Alina Trkulja

Izdavač:

Analitika – Centar za društvena istraživanja

Godina: 2017.

© Analitika – Centar za društvena istraživanja, sva prava pridržana.

Adresa izdavača:

Hamdije Kreševljakovića 50, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

info@analitika.ba

www.analitika.ba

Lektura:

Alma Genjac-Nakičević

Korektura:

Mirela Rožajac-Zulčić

Dizajn publikacije:

Branka Ilić

DTP:

Jasmin Leventić

Publikacija je objavljena uz podršku američkog naroda preko Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Autori ove publikacije su odgovorni za njen sadržaj i stavovi koji su u njoj izneseni ne odražavaju stavove USAID-a, Vlade Sjedinjenih Američkih Država niti Fonda otvoreno društvo BiH.

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

JEDNAKOST ZA SVE

KOALICIJA CIVILNOG DRUŠTVA
U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE

Open
Society Fund
Bosnia & Herzegovina

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

Publikacija je objavljena u okviru projekta “Jednakost za sve: Koalicija organizacija civilnog društva protiv diskriminacije”, koji u partnerstvu implementiraju Mediacentar Sarajevo, Analitika – Centar za društvena istraživanja, Prava za sve i Vaša prava BiH. Projekat finansiraju USAID i Fond otvoreno društvo BiH.

MEDIACENTAR
SARAJEVO

ANALITIKA
Centar za društvena istraživanja

PRAVA
ZASVE

VAŠA PRAVA BiH
Legal Aid Network

1.	UVODNA RAZMATRANJA	6
2.	KONCEPTUALNO-ANALITIČKI OKVIR	9
2.1.	Obrazovanje u pluralnim društvima: Ka inkluziji i interkulturalnom podučavanju	9
2.2.	Međunarodni standardi: Imperativ promjene obrazovnog sistema BiH	13
2.3.	Državni normativni okvir: Interkulturalnost, (ne)diskriminacija i pitanje jezika	16
3.	OBRAZOVANJE U BiH: IZBOR IZMEĐU SEGREGACIJE I ASIMILACIJE?	21
3.1.	Asimilacijske politike: Monoetničke škole i nastavni planovi i programi	21
3.2.	Segregacijske politike: dvije škole, jedan krov, jedan zid	24
3.3.	Srednja strukovna škola "Jajce": Između asimilacije i segregacije	27
4.	KA ZAJEDNIČKOM OBRAZOVANJU: MOGUĆI MODELI	30
4.1.	Separatni model: Administrativno-pravno ujedinjenje škola	31
4.2.	Kompromisni model: 1 NPP i 2. za nacionalnu grupu predmeta	32
4.3.	Inkluzivni model obrazovanja: Jedan nastavni plan i program	34
5.	ZAKLJUČAK	38
	BIBLIOGRAFIJA	40
	O AUTORICI	45

1.

Uvodna razmatranja

Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini i pojedine prakse koje se primjenjuju daleko su od toga da za efekat imaju razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo između svih naroda i svih rasnih, etničkih ili vjerskih grupa, kako to nalažu i za cilj obrazovanja postavljaju i međunarodni pravni dokumenti koje je država ratificirala ali i Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini¹ (Okvirni zakon). Da je obrazovanje u Bosni i Hercegovini (BiH) u službi ideologije podjela, utemeljenoj na politici kulturne razlike koju vladajuće etnonacionalne elite pro(iz)vode, višestruko je utvrđeno različitim analizama i istraživanjima.² Ovakve obrazovne politike za posljedicu imaju sveprisutnu diskriminaciju i nejednakost, pa i segregaciju u obrazovanju, za koju je najeklatantniji primjer podijeljenih/paralelnih škola poznatih kao “dvije škole pod jednim krovom”.

Činilo se da je o njima sve već sve rečeno, pa i napisano, a da je *status quo*, nakon dvije decenije provođenja ove prakse, uvedene kao privremeno rješenje 1999. godine, trajan. No, u posljednjem se periodu, dijelom zbog sudskih presuda kojima je u takvim školama u Hercegovačko-neretvanskom kantonu utvrđena diskriminacija, a dijelom zbog namjere vlasti da od ove godine po etno/nacionalnom principu podijele Srednju strukovnu školu “Jajce”, glasnije u javnom prostoru artikuliraju argumenti protiv ovog anahronog i u pluralnim društvima, gdje velike jezičke razlike nisu prepreka zajedničkom školovanju, davno prevaziđenog modela obrazovanja. Pitanje je koji su obrazovni modeli alternativa? Šta su moguća rješenja?

U fokusu rada su tzv. “dvije škole pod jednim krovom”, trenutno 34 takve u dva kantona Federacije Bosne i Hercegovine (nadalje FBiH), Hercegovačko-neretvanskom (HNK) i Srednjobosanskom (SBK), prema kojoj učenici i učenice nastavu pohađaju u dvije škole unutar jedne školske zgrade, odvojeni prema

¹ “Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini”, *Službeni glasnik BiH* 18/03.

² Vidjeti: Nenad Veličković, Školokrećina: Nacionalizam u bošnjačkim, hrvatskim i srpskim čitankama (Sarajevo: Mass Media; Fond otvoreno društvo, 2015); Dženana Trbić i Snježana Kojić Hasanagić, *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu?* (Sarajevo: FOD, 2007); Midhat Kapo, *Nacionalizam i obrazovanje: studija slučaja Bosna i Hercegovina* (Sarajevo: FOD, 2012); Andrea Soldo i sar., *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu (ne) učimo djecu?: Analiza sadržaja nacionalne grupe predmeta u osnovnim školama* (Sarajevo: Mas Media; Fond otvoreno društvo, 2017); United Nations International Children’s Emergency Fund (UNICEF), *Podijeljene škole u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: UNICEF BiH, 2009).

etnonacionalnoj pripadnosti, nerijetko uz zabranu “miješanja”. Tu se segregacija pa i diskriminacija u školama jasnije vide no u područjima BiH sa dominantnom etničkom većinom, iako valja istaći da ni potonja na njih nisu imuna. Jer, koliko god pojednostavljeno zvučalo, Bosna i Hercegovina suštinski ima tri vrste škola³ i tri školska sistema ili “tri škole pod jednim krovom”.⁴

Učenici i učenice u BiH, izuzev u Brčko Distriktu, uče formalno po jednom od 12, a suštinski po jednom od tri nastavnih plana i programa (NPP) sa nacionalnim predznakom. Oni se razlikuju po nazivu jezika (bosanski, hrvatski, srpski) i tzv. nacionalnoj grupi predmeta u koju spadaju Maternji jezik i književnost, Geografija/Zemljopis, (H)istorija/Povijest te Vjeronauk(a). Radi ujednačavanja njihovog sadržaja Okvirnim je zakonom 2003. godine predviđeno uspostavljanje i što je moguće šira primjena Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa, za sve predmete osnovnog i općeg srednjeg obrazovanja. Ona je velikim dijelom primijenjena u općim, a relativno malo u nacionalnoj grupi predmeta.

Gledajući konsocijacijsko uređenje Bosne i Hercegovine, ovakav bi se sistem mogao tumačiti kao model koji omogućava multikulturalnost, uvažavanje razlika i njihovo poštivanje, te osiguranje očuvanja identiteta konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini. Praksa ipak pokazuje da je obrazovni sistem u BiH zasnovan na etnocentrizmu, isključivosti svakog od dominantnih etničkih identiteta i njihovih obrazovnih politika, zbog čega o suštinski multikulturalnom obrazovanju i interkulturalnom učenju – nema govora. Asimilacijske su politike u obrazovanju dominantne u Republici Srpskoj i kantonima u Federaciji sa etno-nacionalnom većinom dok kulturalno/separatne tendencije vidimo među manjinama u tim područjima i tamo gdje nema dominantne većine, prevashodno u HNK-u i SBK-u, u kojima “dvije škole pod jednim krovom” danas postoje.

Moglo bi se, ne bez ironije, utvrditi da djeca u podijeljenim školama, za razliku od djece u monoetničkim školama širom BiH, dijele barem isti krov. Pitanje je doista može li se sigurnošću tvrditi da je jaz proizveden dubokom podjelom društva i obrazovnog sistema, između djece u “dvije škole pod jednim krovom” u Stocu dublji no, primjera radi, između djece u dvije škole pod dva krova, u OŠ “Osman Nuri Hadžić” na Dobrinji u Sarajevu (Federacija BiH) i OŠ “Petar Petrović Njegoš” u Lukavici (Republika Srpska), što su udaljene svega stotinjak metara zračne linije, ali (p)odijeljene međuentitetskom granicom, nastavnim planom i programom, jezičkom normom pa i pismom koje se u školi koristi. Stoga, rad polazi od konstatacije da su “dvije škole pod jednim krovom” simptom, a ne problem sam. Time se važnost rješavanja pitanja paralelnih škola i segregacije djece po (pretpostavljenoj) etno-nacionalnoj pripadnosti ne želi umanjiti već samo ukazati

³ Valery Perry i Soeren Keil, “The OSCE Mission in Bosnia and Herzegovina: Testing the Limits of Ownership”, *Nationalities Papers* 41, br. 3 (2013), str. 832.

⁴ Marija Augustinović, “Boljom školom protiv nacionalnih podjela u Jajcu”, *Radio Slobodna Evropa*, 16. 5. 2017.

da ga je, radi nalaženja sveobuhvatnijeg rješenja, neophodno posmatrati u kontekstu cjelokupnog obrazovnog sistema u BiH. On trenutno ne može osigurati pravo na obrazovanje, u njegovom punom smislu, svakom djetetu.

Cilj ove analize je kako mapirati trenutne prakse u obrazovanju u BiH iz perspektive jezika i identiteta, tako i utvrditi dominantne koncepte i modele za rješenje problema podijeljenog obrazovanja kojima se operira u političkim i ekspertskim platformama i inicijativama u ovoj oblasti, te ih kritički evaluirati u skladu sa principima, vrijednostima i ciljevima obrazovanja utvrđenim međunarodnim okvirom ljudskih prava i državnim pravnim okvirom. O ovoj praksi, s naglaskom na stavovima nastavnog osoblja, roditelja te učenika i učenica do sada je urađeno nekoliko većih istraživanja čiji su zaključci polazna tačka rada i osnova za analizu predloženih modela obrazovanja.⁵ Kao primarni izvori korišteni su relevantni međunarodni standardi, kao i zakoni i strateški dokumenti u BiH. Od sekundarnih izvora konsultirane su knjige, akademski i medijski članci i izvještaji, te medijski istupi relevantnih aktera i stručnjaka u oblasti obrazovanja. Kroz intervju sa stručnjacima i donosiocima odluka na različitim nivoima, prvenstveno predstavnicima OSCE-a i relevantnih ministarstava obrazovanja, ali i kroz niz izvora o podijeljenom obrazovanju, utvrđeni su i analizirani trenutno dominantni prijedlozi modela za prevazilaženje utvrđenih problema i postizanje pravednijeg, inkluzivnog i interkulturalnog obrazovanja.

⁵ Istraživanje stavova roditelja i učenika o vrijednostima u nastavnim planovima i programima i udžbenicima pod nazivom Čemu (ne) učimo djecu objavljeno 2017. godine i Čemu učimo djecu? iz 2007. godine, te istraživanje UNICEF-a iz 2009. godine fokusirano na "razumijevanje zakonodavno-administrativnog okvira u obrazovanju, te socijalnih, psiholoških i drugih uzroka podijeljenog školstva u Bosni i Hercegovini" ovdje služe kao polazna tačka. Zbornik tekstova: *Dvije škole pod jednim krovom* koji je 2012. godine objavio Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu također sadrži niz dragocjenih analiza ovog fenomena.

2.

Konceptualno-analitički okvir

U obrazovnim praksama danas prisutnim u BiH i razmatranjima o njihovoj transformaciji izdvajaju se slijedeći koncepti: asimilacija, separacija (segregacija), multikulturalizam, interkulturalizam te integracija i inkluzija. Prvi dio poglavlja tematizira značenja ovih koncepata i njihove implikacije u kontekstu pluralnosti društava. Pored toga, ovo poglavlje tematizira osnovne principe i pravne standarde obrazovanja definirane međunarodnim pravnim dokumentima te pravnim i strateškim dokumentima u BiH, koji se, kako su utvrdile sudske instance u BiH ali i međunarodna tijela za zaštitu ljudskih prava, krše obrazovanjem kroz podijeljene i monoetničke škole.

2.1. Obrazovanje u pluralnim društvima: Ka inkluziji i interkulturalnom podučavanju

Pedagoška nauka poznaje nekoliko obrazovnih koncepata u odnosu na koje se formuliraju politike javnog obrazovanja spram kulturnih i drugih specifičnosti, te moderira odnos između nacionalne homogenizacije i razlika u pluralnim društvima. Pitanje modela koji je zastupljen u sistemu javnog obrazovanja, još je kompleksnije u društvima koja su, poput bosanskohercegovačkog, duboko podijeljena ali i politički organizirana po osnovu kulturnih i drugih razlika među etničkim grupama. Tri su osnovna pristupa u razvoju pedagoške prakse a u odnosu na društvenu kulturnu pluralnost: asimilacijski, pluralistički kulturalno-separatni te multikulturalni⁶ – uključujući i interkulturalni model, koji podrazumijeva znatno viši stepen komunikacije i integracije različitih identiteta u obrazovnom procesu. O njima se, ali i o integraciji i inkluziji – radi njihove važnosti u bh. kontekstu – govori u nastavku.

Asimilacijski pedagoški koncept, ističe Pašalić-Kreso ne pridaje posebnu pažnju manjinskim kulturnim specifičnostima u školi, i svodi se na taljenje ili nestajanje manjinskih kultura pod dominantnom, nametnutom⁷. Modood tako

⁶ Vidjeti: Walter Feinberg, *Zajedničke škole/Različiti identiteti: nacionalno jedinstvo i kulturna razlika* (Beograd: Fabrika knjiga, 2012).

⁷ Adila Pašalić-Kreso, "Ustav i obrazovanje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo", *Naša škola* 50, br. 28 (2004), str. 19.

piše da je kao poželjan rezultat za društvo u cjelini u takvom kontekstu viđen onaj koji uključuje što je moguće manje promjena u načinu na koji većina i njene institucionalne politike u nekoj državi (ili njenom dijelu, op.a.) funkcioniraju.⁸ Kulturne specifičnosti i njihova pluralnost se u ovom pristupu tretiraju kao problem, a ne kao vrijednost. Asimilacijske politike se sprovode kako kroz zakonske odredbe kojima se pripadnicima neke kulturne zajednice brani da prakticiraju svoje običaje, tako i kroz davanje javnog statusa i značaja praznicima i običajima dominantne grupe, upotrebu isključivo jezika dominantne kulture u javnim institucijama, prakse da javne škole podučavaju djecu na jeziku i o historiji, geografiji i književnosti dominantne kulture i sl. Iako su zakonske zabrane direktniji vid diskriminacije, i jedan i drugi vid asimilacijskih politika su jednako prisilni⁹ i suštinski diskriminatorni spram pojedinaca koji ne pripadaju dominantnoj grupi.

Pluralistički kulturalno-separatni pedagoški koncept, piše Pašalić-Kreso, bazira se na predimenzioniranoj važnosti vlastitog etnosa te etničkog i jezičkog identiteta. Javlja se paralelno sa asimilacijskim pristupom, jer se potreba razvijanja osjećaja pripadanja svojoj etničkoj grupi pojavljuje upravo kao reakcija na stvarno ili percipirano ugrožavanje manjinskih identiteta asimilacijskim pristupom dominantne grupe ili grupa. Ovaj pristup odlikuju insistiranje na kurikulumima baziranim na kulturnim posebnostima, nastava na maternjem jeziku, zatvaranje u svoju vlastitu kulturu, u svoju enklavu.¹⁰ Separatizam, ističe i Feinberg:

“stoji na suprotnom polu u odnosu na asimilacionizam. Prema tom shvatanju, grupe treba da formiraju posebne obrazovne institucije i koriste ih za očuvanje svog posebnog identiteta... on pretpostavi šta je primarna pripadnost djece i onda organizira obrazovanje tako da pretpostavljeni identitet zaista i postane identitet dece.”¹¹

Separatizam doprinosi izgradnji osjećaja pripadnosti grupi i očuvanju kulturnih identiteta, ali propušta, kao i asimilacionistički pristup, razlike promovirati kao vrijednost. Tradicionalno, navodi Gallagher, škole su smatrane osnovom za društvenu integraciju kroz asimilaciju, a cilj takvog obrazovanja bio je promocija

⁸ Tariq Modood, *Multiculturalism* (Cambridge: Polity Press, 2007), str. 47–48.

⁹ Harry Brighouse, “Should We Teach Patriotic History”, u *Citizenship and Education in Liberal-Democratic Societies: Teaching for Cosmopolitan Values and Collective Identities*, ur. Kevin McDonough i Walter Feinberg. (Oxford: Oxford University Press, 2003), str. 163.

¹⁰ Pašalić-Kreso, “Ustav i obrazovanje u Bosni i Hercegovini”, str. 19. Za primjere multijezičkog obrazovanja u Finskoj, Švicarskoj i Belgiji vidi str. 13.

¹¹ Feinberg, *Zajedničke škole/Različiti identiteti*, str. 33.

društvenog jedinstva i integracije kroz konstrukciju nacije, imaginarne zajednice.¹² No realnost je bila takva da se konstruirani diskurs nije podjednako obraćao svim članovima društva, što je dovelo do progresivnih zahtjeva za priznanjem i inkluzijom te, konsekvntno, multikulturalnog pristupa obrazovanju kako u Britaniji tako i u SAD-u.¹³

Kao treći pristup društvenim razlikama u obrazovanju Pašalić-Kreso navodi upravo *multikulturalni model* podučavanja koji “predstavlja suštinu nove edukacijske filozofije”.¹⁴ Prema Enciklopediji multikulturalnog obrazovanja, neke od osnovnih karakteristika ovog obrazovnog pristupa su: integracija obrazovnih sadržaja gdje su nastavnici obavezni koristiti primjere iz različitih mikrokultura, naglasak na jednakosti i upotrebi stilova podučavanja koji su podjednako efektivni za studente iz porodica različitog socioekonomskog položaja i različitih kulturnih specifičnosti, redukcija rasnih (etničkih i drugih) stereotipa i predrasuda kroz upotrebu pedagoških strategija i multikulturalnog razumijevanja ključnog za razvijanje tolerancije i snaženja školskih pa i društvenih struktura koje služe povezivanju učenika i učenica i njihovih predavača preko etničkih i rasnih barijera.¹⁵

Postoji više nivoa komuniciranja identiteta u okviru ovog pristupa: multikulturalni i interkulturalni. Multikulturalizam označava statičnu kvantitativnu dimenziju pluralnosti društva, a odnosi se na supostojanje više kultura na jednoj teritoriji, dok se *interkulturalizam* odnosi na dinamičku interakciju veza i odnosa među njima. Suštinu interkulturalizma dobro opisuju Jojić i Matasović, navodeći:

“Interkulturalizam podrazumijeva suočavanje s problemima koji se javljaju u odnosima između nositelja različitih kultura, njihovo prihvaćanje i poštovanje. “Inter” ne znači jednostavno prisutnost, ili suživot, slučajno miješanje kultura, niti zamjenu jednog oblika mišljenja drugim, već mogućnost uspoređivanja različitih mišljenja, ideja i kultura na jednom prostoru...”¹⁶

Interkulturalnost, navodi i Kapo, polazi od shvatanja da su sva društva zapravo multikulturalna, te da su kulture u stalnoj interakciji, tako da je teško govoriti o kulturi u jedini unutar bilo kojeg globalnog društvenog konteksta.¹⁷ Ova je

¹² Vidjeti: Benedict Anderson, *Imagined Communities* (London: Verso, 2006).

¹³ Toni Gallagher, *Education in Divided Societies* (London: Palgrave Macmillan, 2005), str. 147.

¹⁴ Pašalić-Kreso, “Ustav i obrazovanje u Bosni i Hercegovini”, str. 19.

¹⁵ Bruce Mitchell i Robert E. Salsbury, ur., *Encyclopaedia of Multicultural Education* (London: Greenwood Press, 1999), str. 151.

¹⁶ Ljiljana Jojić i Ranko Matasović, (ur.), *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (Zagreb: Novi Liber, 2002), str. 224.

¹⁷ Kapo, *Nacionalizam i obrazovanje*, str. 149.

razlika važna, jer dok multikulturalizam znači supostojanje na nekoj teritoriji, interkulturalizam predstavlja povezivanje različitih kultura u društvu. Prema UNESCO-u, multikulturalizam u obrazovanju omogućava učenje o drugim kulturama radi njihovog prihvatanja ili barem tolerancije, a interkulturalizam ide iznad toga da bi se razvio održiv način zajedničkog življenja u multikulturalnim društvima kroz razvoj razumijevanja, poštovanja i dijaloga između različitih kulturnih grupa.¹⁸

Integracija se kao termin nerijetko koristi u BiH u kontekstu podijeljenih škola, no, *inkluzija* je adekvatniji koncept. Integracija se kao ideja, navodi Rošić, kasnih šezdesetih godina javila kao reakcija na postojeću segregaciju, u sklopu pokreta za ljudska prava kojim se nastojalo ostvariti uključivanje siromašne djece, djece druge rase ili manjinskog jezičkog i kulturološkog porijekla, a koja su bila marginalizirana i nisu bila uključena u sistem i proces obrazovanja. Ona je određena i definirana kao cilj, proces i organizacijski sistem koji podrazumijeva mijenjanje društvenih odnosa i otklanjanje svih segregacijskih mehanizama – ona je proces, a ne stanje.¹⁹ Iako se ponekad koriste kao sinonimi, termin *inkluzija* adekvatniji je, i u bh. kontekstu, iz više razloga. Za razliku od integracije, gdje se manje grupe dodaju, pripajaju većinskoj cjelini, inkluzija podrazumijeva pojedinačnu uključenost, obuhvaćenost, sadržanost.²⁰ Inkluzija podrazumijeva da škole omogućavaju jednakost u ostvarivanju prava na obrazovanje svoj djeci, što prema UNESCO-u, podrazumijeva i djecu s poteškoćama i nadarenu djecu, djecu sa ulice i djecu koja rade, djecu iz udaljenih krajeva i iz nomadskih populacija, djecu iz jezičkih, etničkih ili religijskih manjina i djecu iz drugih područja ili grupa koje su u nepovoljnom položaju ili su marginalizirani.²¹ Integracija kao praksa ne vodi nužno iz segregacije ka inkluziji, kako to navodi i njena novija definicija u kontekstu obrazovanja djece sa invaliditetom:

“Inkluzija uključuje proces systemske reforme, koja otjelovljuje promjene i modifikacije u sadržaju, pristupima, strukturi i strategijama u obrazovanju kako bi se prevazišle prepreke sa vizijom da služi svim učenicima određenog uzrasta na ravnopravno i participativno iskustvo u učenju u uslovima koji najbolje odgovaraju njihovim potrebama

¹⁸ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, *Guidelines on Intercultural Education* (Paris: UNESCO, 2005), str. 18.

¹⁹ Fehim Rošić, “Kako do inkluzivne škole – preduvjeti, pretpostavke, prepreke”, u *Publikacija stručnih radova i izlaganja sa stručnog simpozija Unapređenje obrazovnog sustava u oblasti primjene inkluzivnih principa podučavanja* (Sarajevo: Save the Children, 2015), str. 25.

²⁰ Adila Pašalić-Kreso, “Geneza sazrijevanja ideje inkluzije ili inkluzija u funkciji smanjivanja neravnopravnosti u obrazovanju”, u *Inkluzija u školstvu Bosne i Hercegovine: put prevazilaženja neravnopravnosti u odgoju i obrazovanju: zbornik radova*, ur. Adila Pašalić-Kreso (Sarajevo: Filozofski fakultet; Teacher education and professional development, 2003), str. 19.

²¹ The Salamanca Statement and Framework on Special Needs Education (Paris: UNESCO, 1994).

i preferencijama. [...] integracija ne garantuje automatski prelaz iz segregacije u inkluziju”.²²

Segregacijski i asimilacijski pristupi, za razliku od interkulturalnog i inkluzivnog, kulturalne i druge specifičnosti ne promoviraju i ne predstavljaju kao pozitivne vrijednosti. Kao takvi, oni nisu sukladni stavu znatne većine roditelja te učenika i učenica u osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH. Naime, kako pokazuju dostupni rezultati istraživanja, 71% učenika i 75% roditelja sa svih područja BiH smatra da u školama raznolikost naroda, kultura i religija u BiH treba predstavljati kao vrijednost.²³ Ti modeli, za razliku od inkluzije i interkulturalnog pristupa podučavanju u pluralnim društvima, nisu u skladu ni sa principima i standardima međunarodnog okvira ljudskih prava u domeni obrazovanja a ni sa zakonskim okvirom u BiH, o kojima više slijedi.

U tom smislu inkluzija kao obrazovni pristup usmjeren ka ispunjavanju prava na obrazovanje svakog pojedinog djeteta suštinski je bitna za prevazilaženje segregacijskih praksi u bh. obrazovanju jer omogućava jednakost u ostvarivanju prava na obrazovanje svakom pojedinačnom djetetu. Interkulturalni pristup je također ključan za savremeno obrazovanje u pluralnim društvima kakvo je bosanskohercegovačko, prvenstveno zato što omogućava suštinsku razmjenu i razumijevanje, prihvatanje koje nije niti isključivanje i dominacija, a ni suživot i toleriranje “drugosti” već zajedničko življenje, kroz upoznavanje i upoređivanje kulturnih specifičnosti unutar države pa i šire.

2.2. Međunarodni standardi: Imperativ promjene obrazovnog sistema BiH

Kako u nedavno objavljenoj pravnoj analizi pitanja podjele obrazovanja po etnonacionalnom principu ističe Miraščija, zastrašujuća je lista dokumenata međunarodnog, evropskog i bosanskohercegovačkog prava ljudskih prava koje je država Bosna i Hercegovina prekršila, ali i dalje krši održavanjem *dviju škola pod jednim krovom* i mononacionalnim obrazovanjem.²⁴ Ovdje su navedeni samo neki od osnovnih, već i zbog toga što nisu u fokusu ovog rada, ali ih je važno spomenuti u kontekstu principa i pravnih obaveza sa kojima obrazovanje treba

²² UN-ov Komitet o pravima lica sa invaliditetom, Generalni komentar br. 4: Član 24: pravo na inkluzivno obrazovanje, stav 11 – Committee on the Rights of Persons with Disabilities, General Comment No. 4, Article 24: Right to Inclusive Education, UN Doc CRPD/C/GC/4 (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2. 9. 2016).

²³ Trbić i Kojić-Hasanagić, *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini*, str. 9–12.

²⁴ Mervan Miraščija, “Stvaralački otpor: Vodič za pravnu akciju protiv podjele đaka u Jajcu”, Školegijum, 2017, str. 3.

biti usklađeno. Prema međunarodnim dokumentima, od Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. (član 26), Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama iz 1950. godine, Konvencije o pravima djeteta (čl. 28. i 29) do Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (CERD) koje se BiH obvezala poštivati, obrazovanje treba biti usmjereno ka pripremi djeteta za odgovoran život u slobodnom društvu, u duhu razumijevanja, mira, tolerancije, jednakosti spolova i prijateljstva prema svim narodima, etničkim, nacionalnim i vjerskim grupama. Član 13. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima kojim je pravo na obrazovanje definirano, ističe:

“Cilj obrazovanja je puni razvoj ljudske osobe i razvoj svijesti o ljudskom dostojanstvu, promocija poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda, priprema za efikasno sudjelovanje svih u slobodnom društvu te promocija razumijevanja, tolerancije i prijateljstva među svim narodima, rasnim, etničkim ili vjerskim grupama.”²⁵

Pravo na obrazovanje se mora implementirati u skladu sa principima jednakosti i nediskriminacije kao osnovnih principa međunarodnog sistema ljudskih prava. Članom 1. Protokola 12 Evropske konvencije o osnovnim ljudskim pravima i slobodama je propisan princip opće zabrane diskriminacije²⁶ a UN Konvencija o pravima djeteta navodi:

“Države-potpisnice će poštovati i garantirati prava izložena u ovoj Konvenciji svakom djetetu u svojoj jurisdikciji, bez diskriminacije bilo koje vrste, bez obzira kojoj rasi, boji, spolu, jeziku, religiji, političkom i drugom mišljenju, nacionalnom, etničkom ili društvenom porijeklu, bez obzira na imovinsko stanje, onesposobljenosti, rođenje ili drugi status kome dijete, njegovi roditelji ili zakonski staratelji pripadaju.”²⁷

Ukoliko obrazovni sistem djeci ne pruža saznanja o drugima i ne tretira kulturne razlike kao vrijednost, poput asimilacijskog i segregacijskog modela koji su fokusirani na podučavanje o kulturnom identitetu jedne grupe i njegovo veličanje, on ne može promovirati razumijevanje, prijateljstvo i toleranciju

²⁵ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, usvojen i otvoren za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine 2200A (XXI) od 16. decembra 1966, stupio na snagu 3. januara 1976.

²⁶ “1. Uživanje svih prava određenih zakonom osigurat će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili drugi status. 2. Nikoga ne smiju diskriminirati javna tijela na bilo kojoj osnovi, kako je navedeno u stavu 1”.

²⁷ Konvencija o pravima djeteta, usvojena na 44. zasjedanju Opće skupštine Ujedinjenih naroda 20. novembra 1989. godine (rezolucija br. 44/25), stupila na snagu 2. septembra 1990. godine.

u pluralnom društvu te ispuniti navedene pravne obaveze. Tijela koja prate provedbu propisa iz oblasti ljudskih prava u državama potpisnicama, poput UN Komiteta za ekonomska socijalna i kulturna prava, UN Komiteta za prava djeteta, Komesara za ljudska prava Vijeća Evrope²⁸, Specijalnoga izvjestitelja UN-a za pravo na obrazovanje²⁹ odreda osuđuju asimilacijske i segregacijske obrazovne prakse u BiH i podučavanje zasnovano na podjelama po etničkom principu, te daju nedvosmislene preporuke da se jednonacionalne škole kao i “dvije škole pod jednim krovom” ukinu.

Komitet Ujedinjenih naroda o pravima djeteta je 2012. godine izrazio zabrinutost što “diskriminacija u kontekstu obrazovanja nastavlja da preovladava, uključujući, u vezi sa nastavljanjem prakse ‘dvije škole pod jednim krovom’, i politike jednoetničkih škola u državi ugovornici, gdje su razredi odvojeni na osnovu etničkog porijekla” i pozvao državu da

“odmah okonča segregaciju djece u školama na osnovu etničkog porijekla tako što će prekinuti praksu ‘dvije škole pod jednim krovom’ i jednoetničkih škola, te će s tim u vezi obezbijediti adekvatne mjere podrške i valjano obučeno nastavno osoblje, koje će omogućiti etničku raznolikost i integraciju u školama”.³⁰

Ovime je, u pravnom i svakom drugom smislu, isključena mogućnost da se segregacijske obrazovne prakse pravdaju članom 29 Konvencije, koji se tiče kulturnog identiteta.³¹

Komitet Ujedinjenih naroda za ekonomska, socijalna prava i kulturna prava, koji prati implementaciju Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, a time i prava na obrazovanje definiranog tim paktom, još od 2005. godine upozorava na ovaj problem, te također apelira na Bosnu i Hercegovinu u svojim posljednjim zaključnim razmatranjima da osigura da se prestane sa praksom “dvije škole pod jednim krovom”, gradnjom odvojenih škola za djecu pripadnika

²⁸ Council of Europe, Commissioner for Human Rights, “Country Visit: Bosnia and Herzegovina: Greater Efforts Needed to Enhance Social Cohesion and Media Freedom”, 16. 6. 2017.

²⁹ UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur [on the Right to Education], Vernor Muñoz : addendum : mission to Bosnia and Herzegovina (24 September - 2 October 2007), A/HRC/8/10/Add.4 (UN Human Rights Council, May 27, 2008). (vidjeti paragraf 54 i dalje).

³⁰ UN Committee on the Rights of the Child, Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 44 of the Convention; Concluding Observations: Bosnia and Herzegovina, UN Doc CRC/C/BIH/CO/2-4 (UN Committee on the Rights of the Child, 5. 10. 2012), str. 29 i 30.

³¹ UN Konvencija o pravima djeteta (čl. 29 c) Obrazovanje će biti usmjereno ka: “Razvoju poštovanja prema roditeljima djeteta, djetetovom kulturnom identitetu, jeziku i vrijednostima, prema nacionalnim vrijednostima zemlje u kojoj dijete živi, zemlji iz koje može poticati, kao i prema civilizacijama drukčijim od njegove vlastite”.

različitih etničkih grupa i preporučuje da država spoji i podučava jedan plan i program u svim razredima, bez obzira na etničko porijeklo.³²

Dakle, promjene obrazovnog sistema u smjeru inkluzije i interkulturalnog podučavanja, čime bi se pravo na obrazovanje omogućilo svoj djeci na ravnopravnoj osnovi, ključne su za njegovo usklađivanje sa međunarodnim pravnim obavezama Bosne i Hercegovine.

2.3. Državni normativni okvir: Interkulturalnost, (ne)diskriminacija i pitanje jezika

Prema ustavnom uređenju Bosne i Hercegovine, nadležnost nad obrazovanjem je centralizirana u Republici Srpskoj i u Brčko Distriktu, a decentralizirana na nivou kantona u Federaciji BiH. Federalno ministarstvo obrazovanja ima koordinacijsku ulogu i u tu svrhu je osnovana tzv. Koordinacija ministara obrazovanja i nauke u Federaciji Bosne i Hercegovine.³³ Na državnom nivou Ministarstvo civilnih poslova također ima koordinacijsku ulogu. Odredbe pravnog i strateškog okvira relevantne za pitanje podijeljenog obrazovanja su interkulturalnost, ne-diskriminacija te pitanje prava na obrazovanje na maternjem jeziku.

Interkulturalnost

Temelji obrazovanja u skladu sa ljudskim pravima, principom multikulturalnog obrazovanja i interkulturalnog podučavanja u BiH postavljeni su strateškim dokumentom za reformu obrazovanja u BiH iz 2002. godine pod nazivom *Poruka građanima Bosne i Hercegovine: Reforma obrazovanja*. Tim dokumentom su se tadašnji ministri obrazovanja obavezali obezbijediti da sva djeca imaju pristup kvalitetnom obrazovanju u integriranim multikulturalnim školama, obrazovanju koje je oslobođeno političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije i koje uvažava prava sve djece, a za jedan od ciljeva u tom domenu postavili su ukidanje segregacije i diskriminacije.³⁴

Prvi korak ka tome je načinjen kada su ministri obrazovanja Republike Srpske i Federacije BiH potpisali Privremeni sporazum o zadovoljavanju posebnih potreba

³² UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding Observations on the Second Periodic Report of Bosnia and Herzegovina, E/C.12/BiH/CO/2 (UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 16. 12. 2013), par. 33.

³³ Koordinacija ministara obrazovanja i nauke u Federaciji BiH formirana je 30. 5. 2011. godine radi razvijanja međusobne saradnje i zajedničkog djelovanja na unapređenju predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja, kao i nauke u Federaciji Bosne i Hercegovine. Pristupilo joj je šest od 10 kantonalnih ministara obrazovanja (Zeničko-dobojskog, Tuzlanskog, Kantona Sarajevo, Bosansko-podrinjskog, Unsko-sanskog i Hercegovačko-neretvanskog kantona) i federalni ministar obrazovanja i nauke (*Službene novine Federacije BiH* 36/11).

³⁴ Poruka građanima Bosne i Hercegovine: Reforma obrazovanja, 2002, str. 27.

i prava djece povratnika 2002. godine (dalje: Privremeni sporazum) u čijoj je preambuli navedeno da će se osigurati jednaka, ali privremena, rješenja za sve i garantirati prava svih konstitutivnih naroda. Sporazum definira tzv. nacionalnu grupu predmeta: jezik i književnost, historija i geografija, priroda i društvo u početnim razredima osnovne škole, te vjeronauka. Njime je naznačeno da će sva djeca učiti sve opće predmete na osnovu lokalnog plana i programa (što znači plana i programa Republike Srpske, te kantonalnih planova i programa u FBiH), a u Planu njegove provedbe je ostavljena mogućnost izbora nastavnog plana i programa za tzv. nacionalnu grupu predmeta za djecu koja žive u određenom administrativnom području gdje čine manjinu.³⁵

Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju³⁶, sa kojim su relevantni zakoni na nižim nivoima (entitetski i kantonalni) usklađeni, utvrđeni su opći principi i ciljevi obrazovanja poput promocije poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, osiguranja jednakih mogućnosti za obrazovanje i mogućnost izbora na svim nivoima obrazovanja bez diskriminacije po bilo kojem osnovu. Opći ciljevi, kako se navodi, proizlaze iz općeprihvaćenih, univerzalnih vrijednosti demokratskoga društva, te vlastitih vrijednosnih sistema zasnovanih na specifičnostima nacionalne, historijske, kulturne i vjerske tradicije naroda i nacionalnih manjina koje žive u Bosni i Hercegovini. Prema ovom zakonu obrazovanje treba omogućiti:

“(...) razvijanje svijesti o pripadnosti državi Bosni i Hercegovini, vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji, na način primjeren civilizacijskim tekovinama, upoznavajući i uvažavajući druge i drugačije, poštujući različitosti i njegujući međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među svim ljudima, narodima i zajednicama u Bosni i Hercegovini i svijetu.” (član 3d)

Uz to je naglašeno da škole imaju obavezu da promoviraju jednake šanse za sve svoje učenike, nastavnike i ostale zaposlenike, uvažavajući i promovirajući istovremeno i pravo na različitosti među njima te da u tom cilju nadležne obrazovne vlasti i škola utvrđuju i provode vlastite programe koji podržavaju i njeguju različite kulture, jezike i vjeroispovijesti svojih učenika i zaposlenika (član 36). Dakle, Okvirni zakon ističe interkulturalizam kao načelo kojim se kako nadležne institucije tako i škole moraju voditi pri definiranju i sprovođenju obrazovnog procesa. Da bi se postigli navedeni ciljevi, ovim je zakonom predviđeno uspostavljanje i primjenjivanje Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa³⁷

³⁵ Ustavni sud BiH, Odluka po predmetu 26/13, *Službeni glasnik BiH* 33/15, 26. 3. 2015, tačka 22.

³⁶ “Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini”.

³⁷ U skladu sa odredbama Okvirnog zakona, ministri obrazovanja entiteta i kantona i direktor Odjela za obrazovanje Distrikta Brčko su 4. juna 2003. godine potpisali Sporazum o zajedničkoj jezgri nastavnih planova i programa.

sa što je moguće širom zajedničkom osnovom za sve predmete osnovnog i općeg srednjeg obrazovanja (član 42). Ona je 2003. godine razvijena i do danas dobrim dijelom uključena u postojeće nastavne planove i programe,³⁸ no više u općim no u predmetima nacionalne grupe.

Zakonom o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje iz 2007. godine osnovana je Agencija (nadalje APOS0), čije su aktivnosti usmjerene na osiguranje kvaliteta obrazovanja u BiH kroz uspostavljanje standarda učeničkih postignuća, evaluaciju postignutih rezultata i razvoj zajedničkog jezgra nastavnih planova i programa u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju. APOS0 posljednjih godina izrađuje novu Zajedničku jezgru nastavnih planova i programa definiranu na ishodima učenja za 8 odgojno-obrazovnih područja, koja obuhvataju i nacionalnu grupu predmeta, sa kojom bi prema preporukama Agencije, trebali biti usklađeni svi nastavni planovi i programi u BiH u sklopu tekuće reforme obrazovanja.³⁹ APOS0 definira ishode, funkcionalna znanja kao ono što dijete treba znati i umjeti, a za rješavanje spornih pitanja povezanih sa identitetom i jezikom u obrazovanju i definiranje sadržaja svih predmeta, ističe to i direktorica ove agencije, nadležna su ministarstva obrazovanja.⁴⁰

Nediskriminacija

Prema članu 2 Zakona o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini⁴¹, diskriminacija se definira kao svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojoj osobi ili grupi osoba i onima koji su s njima u rodbinskoj ili drugoj vezi na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, invaliditeta, starosne dobi, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, spolnih karakteristika, kao i svake druge okolnosti koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojoj osobi onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje, na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima života. Segregacija se u stavu 4 definira kao djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druga lica na osnovu jednog od nabrojanih osnova iz člana 2. Zabrana diskriminacije primjenjuje se na sve javne organe kao i na sve fizičke ili pravne osobe a pored ostalih, naglašena je i oblast obrazovanja i obuke. Okvirni zakon (član 34) propisuje i obavezu škole da

³⁸ Intervju sa sagovornicama iz OSCE-a, 27. 4. 2017.

³⁹ "Zajednička jezgra definirana na ishodima učenja", *Bilten APOS0* 3, br. 1 siječanj/januar – travanj/april (2016), str. 3.

⁴⁰ Agencije, "Zajedničko jezgro nastavnih planova i programa neće ugroziti ničiji identitet", *Večernji.ba*, 3. 9. 2015.

⁴¹ "Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini", *Službeni glasnik BiH* 59/09 i 66/16.

poštuje nacionalni identitet, jezik i vjeroispovijest svakog učenika te zabranjuje diskriminaciju prema bilo kojem osnovu u obrazovanju djece ili njihovom učešću u obrazovnom procesu (član 35).

Pravo na upotrebu maternjeg jezika

Pored prava na obrazovanje u duhu ljudskih prava bez diskriminacije, o kojima je više riječi bilo ranije, važno je i pravo na korištenje i učenje maternjeg jezika. Među onima koji zagovaraju politiku podjele, pravo na obrazovanje na maternjem jeziku i njegovo ostvarivanje kroz trojni sistem obrazovanja se citira kao veliko dostignuće trenutne politike obrazovanja u BiH, jer osigurava “najviši stepen ostvarenja ljudskih prava”. Također, navodi se, upravo stoga što omogućavaju učenje na maternjem jeziku, “dvije škole pod jednim krovom nisu diskriminacija,” već omogućavaju multikulturalno obrazovanje i jednakost.⁴² Valja pak istaći nekoliko argumenata koji ne idu u prilog ovim tvrdnjama, bez ikakve namjere da se ovo pravo kao takvo ospori.

Prije svega, obrazovanje na jeziku konstitutivnih naroda u BiH⁴³ regulirano je državnim i entitetskim zakonskim okvirom. Sistem međunarodnih ljudskih prava ne nudi previše smjernica i standarda po ovom pitanju. Tako npr. Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima⁴⁴ Vijeća Evrope promovira pravo na obrazovanje na maternjem jeziku i države koje su je ratificirale imaju obavezu provesti ga u praksi. No, jezici konstitutivnih naroda u BiH su ravnopravni i službeni jezici, a Povelja se odnosi na “jezike različite od službenog jezika”. S tim u vezi, BiH je po ratifikaciji jasno definirala jezike nacionalnih manjina na koje se ova konvencija odnosi, čime je njena relevantnost za konstitutivne narode, pa bili oni i u manjinskim situacijama, svedena na teoriju.

Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju nalaže slijedeće: Jezici konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine upotrebljavat će se u svim školama, u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine. Svi učenici će u školama izučavati pisma koja su u službenoj upotrebi u Bosni i Hercegovini (član 7). Štaviše, odlukom Ustavnog suda Federacije BiH⁴⁵ utvrđeno je da je ekskluzivna upotreba samo jednog jezika u školama u suprotnosti sa Ustavom i da bi zakon koji bi takvo što dozvolio otvorio pitanje narušavanja vitalnog nacionalnog interesa druga dva konstitutivna naroda čiji se jezik u školi ne koristi. Ipak, ova je Odluka,

⁴² Katica Čerkez, ministrica obrazovanja Srednjobosanske županije, gostovanje u TV-emisiji Ekstra plus, TV KISS, 8. 3. 2016.

⁴³ Ustav FBiH (čl. I.6.(1) utvrđuje da su službeni jezici Federacije Bosne i Hercegovine: bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik, a službena pisma: latinica i ćirilica, a Ustav Republike Srpske (čl. I.7) da su službeni jezici u tom entitetu: jezik srpskog naroda, jezik hrvatskog naroda i jezik bošnjačkog naroda, i ista dva službena pisma.

⁴⁴ “Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima“, 4. 11. 1992, ETS 148.

⁴⁵ Ustavni sud Federacije Bosne i Hercegovine, Odluka U-28/04, 3. 11. 2004, *Službene novine FBiH* 70/04.

kako se navodi u izvještaju UNICEF-a, u BiH imala malo utjecaja na terenu, jer su podijeljene nacionalističke politike zaustavile tu debatu,⁴⁶ te je insistiranje na primjeni triju različitih NPP-a koja se pravdaju upravo pravom na maternji jezik, nastavljeno do danas. Kroz analizu politika i praksi u bh. obrazovanju koja slijedi vidljivo je da sistem etnonacionalne podjele obrazovanja i NPP-a prema jeziku i sadržajima nacionalne grupe predmeta ne omogućuje multikulturalnost i jednakost u obrazovanju, već je uzrok i generator nejednakosti, diskriminacije i segregacije.

I zadnje, ali ne i manje važno, ovakva podjela obrazovnog sistema BiH provodi se uz argument da se radi o tri različita jezika prepoznata Ustavom BiH i, sukladno tome, prava na obrazovanje na maternjem jeziku. No praksa i realnost pokazuju, a i struka potvrđuje, da se radi o različitim nazivima za jedan jezik, sa malim razlikama u varijantama, kojim se govornici u BiH sporazumijevaju bez ikakvih poteškoća,⁴⁷ što radikalne podjele djece dodatno obesmišljava. Poštivanjem zakonskog okvira i izučavanjem jezika u školama na način da obuhvati specifičnosti svih varijanti (pa i različite nazive) osiguralo bi se pravo na učenje maternjeg jezika svima, a primjenom Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima – i manjinama.

⁴⁶ UNICEF, *Podijeljene škole u Bosni i Hercegovini*, str. 17.

⁴⁷ Lingvistica Snježana Kordić u knjizi *Jezik i nacionalizam* (Zagreb: Durieux, 2010) argumentira da se radi o jednom standardnom jeziku policentričnog tipa odnosno jeziku kojim govori više naroda u više država s prepoznatljivim varijantama, slično španskom, engleskom, francuskom, njemačkom itd... Ovu je tvrdnju *Deklaracijom o zajedničkom jeziku*, kojom se između ostalog osuđuju prakse insistiranja na malom broju postojećih razlika što dovodi do niza negativnih pojava u društvu među kojima je i segregacija djece u nekim višenacionalnim sredinama, podržalo preko 220 priznatih stručnjaka, lingvista, profesora itd. tokom protekle godine (2016–2017).

3.

Obrazovanje u BiH: izbor između segregacije i asimilacije?

U podijeljenim društvima, ističe Gallagher, debata o ulozi škola svodi se na pitanje zajedničkih škola koje oslikavaju diverzitet društva unutar njih ili odvojenih škola koje različitim interesnim skupinama omogućavaju da vode svoje škole kao najbolji način da se manjinama omogući održavanje vlastitog identiteta.⁴⁸ O tom se ključnom pitanju očigledno radi i u BiH, iako se debata dakako ne vodi o pravima manjina već konstitutivnim narodima koji *de iure* imaju ravnopravan status ali se u položaju manjine u pojedinim administrativnim jedinicama nalaze *de facto*. U praksi u BiH danas postoji više obrazovnih modela i njihovih praktičnih implikacija u kojima su škole multikulturalne samo u Brčko Distriktu. Podijeljene škole ili “dvije škole pod jednim krovom” u kojima je nastava organizirana tako da se djeca različitih konstitutivnih naroda “ne miješaju” najradikalniji su primjer segregacijskih obrazovnih politika u BiH, no asimilacijske su podjednako diskriminatorne. Ovdje su tematizirane i analizirane asimilacijske i separatne prakse te modeli kojima se kroz postojeće prakse u određenoj mjeri prevazilaze nedostaci tih dvaju dominantnih modela.

3.1. Asimilacijske politike: Monoetničke škole i nastavni planovi i programi

Vlasti u BiH su tokom rata i nakon njega, formirale monoetničke škole koje rade prema nacionalnom planu i programu većinskog konstitutivnog naroda na teritorijalnoj jedinici u čijoj je nadležnosti obrazovanje, uz otvoreno davanje primata jednom jeziku i kulturi. Do danas se, osim u velikoj mjeri u Brčko Distriktu, reformama ovakav model nije prevazišao. Za posljedicu i danas imamo škole koje nastavu izvode isključivo prema jednom od tri NPP-a kojima je glavna razlikovna karakteristika jezik uz nacionalnu grupu predmeta jednog od konstitutivnih naroda baziranim na isključivoj etnonacionalnoj perspektivi jednog od konstitutivnih naroda.⁴⁹ Široko je rasprostranjena i neujednačena upotreba službenih pisama a

⁴⁸ Gallagher, *Education in Divided Societies*, str. 147.

⁴⁹ Soldo i sar., *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini*.

uz udžbenike koji u samo manjem omjeru koriste drugo službeno pismo, prisutni su i udžbenici objavljeni na samo jednom od njih.⁵⁰ Sadržaji udžbenika nacionalne grupe predmeta posebno su problematični u ovom kontekstu jer, kako je utvrđeno njihovom recentnom analizom, gradivo predmeta poput historije/istorije/povijesti, geografije/zemljopisa te maternjeg jezika i književnosti podržava one narative koji potiču nejednakost, separatizam, neprijateljstvo i gdje se različitost vidi kao problem. Svi udžbenici imaju sadržaje u kojima se ističe samo jedan konstitutivni narod, te njegova tradicija, religija i kultura, a drugi se spominju uzgred ili ne spominju uopće. To prema autorima studije, implicira stav da učenici o drugima više i ne trebaju znati, pretpostavku da su razredi kao i škole nacionalno/jezički/religijski homogeni te da se udžbenici obraćaju samo pripadnicima tog jednog konstitutivnog naroda.⁵¹

Ukratko, na djelu su modeli obrazovanja koji odr(a)žavaju kulturne specifičnosti jednog naroda ili one koje se takvima proizvode, ignorirajući širi kulturni diverzitet u BiH. Manjine i uopće svi oni koji u BiH (osjećaju da) ne pripadaju konstitutivnim narodima, svoju djecu upisuju u škole bez mogućnosti da odaberu školu koja bi radila po nastavnom planu i programu izvan trojne matrice segregacije obrazovanja, te su izloženi asimilacijskim i isključivim etnonacionalnim politikama u obrazovanju bez ikakve alternative. Farida Shaheed, specijalna izvjestiteljica UN-a o kulturnim pravima, u posljednjem izvještaju o BiH navodi da se ne može govoriti o roditeljskom pravu na izbor u situaciji gdje postoji samo jednonacionalna škola koju pohađaju djeca iste etničke pripadnosti kao i oni ili jednonacionalna škola u koju idu djeca druge etničke pripadnosti. U osnovi, navodi izvjestiteljica, to je diskriminacija roditelja/staratelja koji žele da im djeca odrastaju u pluralnoj sredini. Djeca koja imaju različito kulturno naslijeđe su, također primjećuje, u ovakvim sredinama izložena samo jednom njegovom dijelu.⁵²

Ovaj model obrazovanja nije u stanju ponuditi niti odgovarajući okvir za obrazovanje djeci pripadnika konstitutivnih naroda u položaju manjine širom BiH. Zakoni o obrazovanju na nižim nivoima su usklađeni sa Okvirnim zakonom i propisuju jednak tretman za sve učenike, ali ne i pozitivne mjere (u smislu pozitivne diskriminacije) za osiguravanje stvarne jednakosti za konstitutivne narode u *de facto* položaju manjine.⁵³ Pozitivne mjere bile su propisane ranije spomenutim Privremenim sporazumom, kroz mogućnost izbora nastavnog plana

⁵⁰ Studija Čemu (ne) učimo djecu pokazuje da nigdje u BiH upotreba oba službena pisma nije ujednačena. Udžbenici za HNPP koriste isključivo latinicu, za BNPP ćirilicu koriste tek povremeno, a SNPP latinicu sporadično i to uglavnom u nastavi jezika i književnosti, str. 45.

⁵¹ Soldo i sar., *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini*, str. 58.

⁵² Report of the Special Rapporteur in the Field of Cultural Rights, Farida Shaheed – Mission to Bosnia and Herzegovina (13 – 24 May 2013) A/HRC/25/49/Add.1, (UN Human Rights Council, 3. 3. 2014), paragraf 44.

⁵³ Dženana Radončić, *Pravo na obrazovanje bez diskriminacije: slučaj "Vrbanjci"* (Sarajevo: Analitika, 2017), str. 11.

i programa za predmete tzv. nacionalne grupe predmeta za učenike i učenice iz konstitutivnog naroda u položaju manjine, uz praćenje ostalih nastavnih predmeta po NPP-u većinskog konstitutivnog naroda, upravo zato da bi im ravnopravnost u pristupu obrazovanju bila zagarantirana a tzv. tiha asimilacija, koja se već dešavala na terenu, spriječila. Prema Perry, sporazum je proveden u stotinjak škola u sredinama sa brojnijom povratničkom populacijom, poput Srebrenice, Drvara, Zvornika, Doboja itd. ali učenici koji pripadaju konstitutivnom narodu koji je manjinski na tom području mogu slušati sve ili samo neke od predmeta iz nacionalne grupe u školama, i to najčešće jezik i književnost i vjeronauku.⁵⁴

Prema navodima Skupštine RS-a iz decembra 2016. godine, Privremeni sporazum je prestao da važi donošenjem Zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju, a u 20 osnovnih škola u Republici Srpskoj, u kojima je prije donošenja Zakona o osnovnom obrazovanju realizirana nastava iz “nacionalne grupe predmeta” prema NPP-u nekog od kantona FBiH, nastavljeno je s njenim izučavanjem. Ista mogućnost nije ponuđena djeci nakon prestanka važenja ovog sporazuma, u drugim školama. Također, u školama koje pohađaju djeca bošnjačke i hrvatske nacionalnosti organizira se izučavanje islamske i katoličke vjeronauke za svu djecu čiji se roditelji izjasne za tu opciju.⁵⁵ Saopštenje Federalnog ministarstva obrazovanja iz 2015. godine, navodi da se situacija sa izvođenjem nastave nacionalne grupe predmeta važećeg NPP-a RS-a razlikuje od kantona do kantona, ali da su zahtjevi svih roditelja ispunjeni.⁵⁶ No, tamo gdje nisu, u oba entiteta posljednjih godina sve češće vidimo i glasne zahtjeve pa i proteste roditelja/staratelja, poput bojkota nastave u slučaju Konjević Polja, Kotor Varoši kao i podizanje tužbe u slučaju Vrbanjaca.

Opisujući situaciju tihe asimilacije, Perry piše da tamo gdje broj učenika nije dovoljan da bi se oformilo odjeljenje i učila nacionalna grupa predmeta odvojeno od “većinske” djece, “djeca nemaju izbora nego da šute i uče prema izboru dominantne skupine – da uče njihovu jezičnu varijantu, koriste njihove udžbenike i nastavni plan i program.”⁵⁷ To dakako nije jedina opcija. Učenici i učenice što žele pohađati nastavu po programu koji nije zastupljen u školama u njihovoj sredini, nerijetko putuju u odgovarajuća mjesta u Federaciji BiH ili RS i tamo idu u školu. Kako se navodi u UNICEF-ovoj studiji: “U praksi je puno primjera gdje djeca, kako bi bila u mogućnosti pratiti program na njihovom maternjem jeziku, putuju u škole

⁵⁴ Valery Perry, “Classroom Battles for Hearts and Minds: Efforts to Reform and Transform Education in post-War Bosnia and Herzegovina” in *Bosnia and Herzegovina since Dayton : Civic and Uncivic Values*, ur. Ramet P. Sabrina i Ola Listhaug (Ravenna: Longo Editore, 2013), str. 228.

⁵⁵ Skupština RS, Odgovor na poslaničko pitanje br. 07.032/011-479/16, 16. 12. 2017.

⁵⁶ SRNA, “FBiH: Četiri kantona bez nacionalnih predmeta”, *Mondo.ba*, 10. 9. 2015.

⁵⁷ Valery Perry, Školske ograde, prema Brkić i Brkić, Dvije škole pod jednim krovom, Od segregacije do koedukacije, u: Hrvati u BiH: ustavni položaj, kulturni razvoj i nacionalni identitet. Ur. Ivan Markešić (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2010), str. 92.

koje im nisu najbliže, dok se, s druge strane, u provedenim intervjuima, uglavnom, uočava tvrdnja o željenom izboru najbliže škole.”⁵⁸ Vlasti se pri tom ne libe da otvoreno promoviraju takva putovanja učenika radi školovanja na maternjem jeziku i po odgovarajućem nastavnom planu i programu. Tako ministrica obrazovanja SBK-a (Katica Čerkez, Intervju za N1, 27. 3. 2017) tvrdi: “Djeca srpske nacionalnosti mogu da se opredijele. Kako god djeca hrvatske nacionalnosti odlaze u Banjaluku u Katolički školski centar, tako isto mogu i djeca iz Jajca otići u Banjaluku ili prihvatiti onaj nastavni plan i program sa kojim raspolažemo.”

Roditelji/staratelji svakako mogu i trebaju da upišu svoje dijete u školu koju smatraju najboljom za nju ili njega, van upisnog područja ukoliko je to doista stvar izbora, ali ako su na to primorani jer odgovorni nisu osigurali dimenzije prava na obrazovanje koje su u međunarodnom pravu ljudskih prava definirane kao prihvatljivost i dostupnost⁵⁹ može se reći da se radi o kršenju prava na obrazovanje. Učenici i učenice u ovakvoj situaciji, kao i njihovi roditelji/staratelji imaju najmanje još jedan izbor: mogu da od nadležnih, pa i pravnim sredstvima, traže inkluzivnija rješenja.

3.2. Segregacijske politike: dvije škole, jedan krov, jedan zid

Obrazovni model “dvije škole pod jednim krovom” nema utemeljenja u zakonima i drugim aktima BiH. On je rezultat kompromisa u Federaciji BiH, i to u onim općinama gdje je u postratnom periodu bilo neophodno ponovo graditi ratnim sukobima razrušeno povjerenje između Bošnjaka i Hrvata. Za to se rješenje tada vjerovalo da je tek privremeno.⁶⁰ Datira iz 1999. godine tik nakon rata, i nastaje u kontekstu devastiranog obrazovnog sistema, kada su Federalno ministarstvo obrazovanja i Ured Visokog predstavnika (OHR), u kontekstu Anexa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma, tj. povratka izbjeglica i prognanih, pokušali osigurati njihovoj djeci pohađanje nastave na maternjem jeziku i prema pripadajućem etno-nacionalnom nastavnom planu i programu. Nastavu su za djecu povratnika tad organizirali u školama u kojima se tada radilo po NPP-u tadašnje Herceg-Bosne.

⁵⁸ UNICEF, *Podijeljene škole u Bosni i Hercegovini*, str. 14.

⁵⁹ UN komitet za ekonomska socijalna i kulturna prava, Generalni komentar br. 13 opširno opisuje 4 dimenzije koje je potrebno osigurati da bi se pravo na obrazovanje smatralo ispunjenim: raspoloživost, dostupnost, prihvatljivost i prilagodljivost [UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 13: The Right to Education, E/C.12/1999/10 (Committee on Economic, Social and Cultural Rights 8. 12. 1999)].

⁶⁰ Vidjeti opširnije u Melina Sadiković, “Kako učimo našu djecu?” u *Dvije škole pod jednim krovom: studija o segregaciji u obrazovanju*, ur. Saša Madacki i Mia Karamehić (Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu; Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarne postdiplomske studije, 2012), str. 25–91.

Svrha ovog modela bila je uključiti djecu povratnika za koje je do tada nastava bila organizirana u restoranima, kafićima, crkvenim objektima i slično, u redovnu nastavu, pod pretpostavkom da je osiguranje prava na obrazovanje prihvatljivo povratnicima jedan od preduvjeta trajnog povratka⁶¹ a dugoročno i pomirenja.

U dva kantona Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) – Hercegovačko-neretvanskom i Srednjobosanskom – danas su 34 škole u kojima djeca roditelja/staratelja pripadnika hrvatskog i bošnjačkog konstitutivnog naroda, te manji broj srpskog i tzv. ostalih, nastavu pohađaju u jednoj školskoj zgradi, odvojeni prema 2 NPP-a po kojem prate nastavu: NPP na hrvatskom i bosanskom jeziku. Podjela se tu ne zaustavlja i to je posebna dimenzija kompleksnosti problema kada je ovaj fenomen u pitanju. U nekima od škola nastavno osoblje i djeca nemaju nikakvog kontakta sa onima iz druge škole, a druženje im se brani. Ulazi su odvojeni a nastava se organizira tako da se ne sreću.⁶² Krajnje slikovit primjer segregacije u obrazovanju je zgrada u kojoj se nalazi Gimnazija Travnik, u ruševnom stanju i njena potpuno obnovljena polovina u kojoj je smješten Katolički školski centar u Travniku, gdje učenike i učenice ovih škola dijeli dva metra visoka ograda u školskom dvorištu, “radi sigurnosti djece”.⁶³

Međunarodna tijela za zaštitu ljudskih prava poput Komiteta UN-a za ukidanje rasne diskriminacije (CERD) na segregaciju i imperativ njenog ukidanja ukazuju još od 2002. godine, no vlasti su u međuvremenu učinile malo. Radna grupa za analizu fenomena “dvije škole pod jednim krovom”⁶⁴ je 2009. godine obišla sve škole koje funkcioniraju prema ovom modelu te sačinila izvještaj u kojem je nedvosmisleno utvrđena segregacija. Izvještaj je razmatrao i Predstavnički dom Parlamenta Federacije BiH (16. 2. 2010) te pozvao relevantna ministarstva obrazovanja da učine sve što je potrebno kako bi naredna školska godina u ova tri kantona krenula bez fenomena “dvije škole pod jednim krovom”,⁶⁵ no značajnijih koraka ka rješenju niti ponuđenih modela za prevazilaženje nakon toga nije bilo. Općinski sud u Mostaru 2012. godine donosi presudu potvrđenu presudom Vrhovnog suda Federacije Bosne i Hercegovine 2014. godine a kojom je utvrđeno da praksa podjele učenika i učenica po etno-nacionalnoj osnovi u školama u HNK

⁶¹ UNICEF, *Podijeljene škole u Bosni i Hercegovini*, str. 15.

⁶² Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine, Presuda br. 58 0 Ps 085653 13 Rev, 29. 8. 2014.

⁶³ UNICEF, *Podijeljene škole u Bosni i Hercegovini*, str. 15.

⁶⁴ Radna grupa za izradu analize o fenomenu “dvije škole pod jednim krovom”, formirana na osnovu zaključka donesenog na 4. sjednici Konferencije ministara obrazovanja u BiH, održanoj 9. 9. 2008. godine (Rješenje broj: 09-33-4-964-13-EH/08 od 9.10.2008. godine, Ministarstva civilnih poslova BiH).

⁶⁵ Federalno ministarstvo nauke i obrazovanja, Preporuke za eliminiranje segregirajućih i podijeljenih struktura u odgojno-obrazovnim ustanovama u FBiH (Mostar: Federalno ministarstvo nauke i obrazovanja, 2012), str. 16.

predstavlja kršenje Zakona o zabrani diskriminacije te Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Presudom⁶⁶ se nalaže:

“da se ustanove jedinstvene integrisane multikulturne obrazovne ustanove – škole za utvrđena upisna područja sa jedinstvenim naučnim planom i programom, uz puno poštivanje prava djece na obrazovanje na materinjem jeziku” te da (škole) integracijom stvore osnov multikulturalnosti škole i obrazovanja djece bez obzira na etničku pripadnost po jedinstvenom planu i programu na materinjem jeziku.⁶⁷⁶⁸

Tri godine kasnije, iz Ministarstva obrazovanja HN kantona kažu da i pored spremnosti Ministarstva, uzimajući u obzir nadležnosti utvrđene zakonom, presudu je nemoguće izvršiti bez uključivanja svih nivoa vlasti, kako zakonodavne, tako i izvršne, a posebno jedinica lokalne samouprave kao osnivača škole ili preuzimanjem osnivačkih prava. Kada su u pitanju podijeljene škole, fokus aktivnosti Ministarstva je, izjavljuju, na implementaciji zajedničkih aktivnosti, uz podršku OSCE-a, za djecu i nastavnike poput takmičenja, dodjela priznanja, obilježavanje dana učitelja, do donošenja novih zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju kojima će se, navodno, dosta stvari riješiti. Generalni stav je da je problem potrebno rješavati postepeno, a takvog su mišljenja i iz Misije OSCE-a u BiH.⁶⁹

Važnost zajedničkih aktivnosti za ublažavanje posljedica segregacijskog modela obrazovanja je neosporna. Neke škole iako podijeljene saraduju i imaju organizirane zajedničke aktivnosti za učenike i učenice, za što su zaslužne kako podrška međunarodne zajednice, tako i aktivnosti nevladinog sektora. Izuzetan primjer su aktivnosti Nansen dijalog Centra u Mostaru koji u školama u Mostaru, Stocu i Prozor-Rami izvode *Nansen model integriranog obrazovanja* kojim je u podijeljenim školama među upravom ali i roditeljima uspostavljen dijalog sa ciljem organiziranja zajedničkog pohađanja sekcija “Ja i drugi” te “Obrazovanje za mir i ljudska prava” koje se danas provodi i obuhvata 6 odjeljenja u 6 škola.⁷⁰ Svakako da je u situaciji u kojoj je politička podjela po etnonacionalnim linijama

⁶⁶ O presudama u vezi s diskriminacijom kojima diskriminacija nije utvrđena vidjeti više u: Ivanković, *Roditeljsko pravo ili segregacija?: “dvije škole pod jednim krovom” pred dva suda u dva kantona* (Sarajevo: Analitika, 2017) i Radončić, *Pravo na obrazovanje bez diskriminacije: slučaj “Vrbanjci”*.

⁶⁷ Vrhovni sud FBiH, Presuda broj 58 0 Ps 085653 13 rev, 29. 8. 2014; Kantonalni sud HNK-a, Presuda br. 58 0 Ps 085653 12 Pž, 11. 6. 2013; Općinski sud u Mostaru, Presuda br. 58 0 Ps 085653 11, 27. 4. 2012.

⁶⁸ O mogućim implikacijama presude za bh. obrazovni sistem više u: Nenad Veličković, “Obrazovni sistem BiH: Sve škole pod jednim krovom”, Oslobođenje, 13. 12. 2014.

⁶⁹ Intervju s Rašidom Hadžovićem, ministar obrazovanja Hercegovačko-neretvanskog kantona, 17. 4. 2017; Intervju sa sagovornicama iz OSCE-a, 27. 4. 2017.

⁷⁰ Razgovor sa Vernesom Voloderom, NDC projekt koordinator, 15. 4. 2017.

u gradovima i školama toliko jaka da se nastava namjerno organizira tako da se djeca roditelja iz različitih konstitutivnih naroda ne sreću ni na odmorima, svaka zajednička aktivnost veliki uspjeh. Ali, koliko će još školskih godina (od rata) morati proći, dok nadležni kao rješenje ističu ublažavanje podjela ekstrakurikularnim aktivnostima i primjenjuju parcijalna umjesto sistemskih rješenja?

3.3. Srednja strukovna škola “Jajce”: Između asimilacije i segregacije

Aktualni je slučaj Srednje strukovne škole u Jajcu izuzetno važan za analizu kako problema tako i modela mogućih rješenja, jer je tu vidljiv njihov cijeli spektar. U Jajcu učenici i učenice osnovnih škola nastavu pohađaju u dvije “dvije škole pod jednim krovom” odvojene po NPP-u na bosanskom i hrvatskom jeziku. Dvije srednje škole: Medicinska škola “Nikola Šop” i Srednja strukovna škola “Jajce” rade po NPP-u na hrvatskom jeziku. Svi idu zajedno, a djeca koja to žele u Strukovnoj školi od prije 10 godina mogu pohađati nastavu bosanskog jezika, te odnedavno i islamsku vjeronauku. Dio je roditelja prema izjavama načelnika Hozana⁷¹ godinama od Ministarstva obrazovanja SB županije tražio mogućnost da njihova djeca u srednjoj školi pohađaju nacionalnu grupu predmeta na bosanskom jeziku i po bosanskom nastavnom planu i programu. Iako nisu tražili zasebnu školu i nisu za podjelu, već dodatno uvođenje historije i geografije⁷², model “dvije škole pod jednim krovom” je resorno ministarstvo predložilo kao, tada se mislilo, jedino moguće rješenje. Ministrica obrazovanja, kulture i sporta je tada istakla upravo model odvojenih škola kao pravedno rješenje koje, šta više, treba biti primijenjeno širom BiH:

“Nacionalna skupina predmeta za konstitutivne narode na bilo kojem području gdje ima dovoljan broj djece za formiranje odjela ili formiranje škole na tom jeziku je neprihvatljiva i suprotna Ustavu i zakonskim propisima te svim međunarodnim konvencijama čiji potpisnik je i BiH i predstavlja stvarnu diskriminaciju tog naroda na određenom području. Odlukom o osnivanju javne obrazovne ustanove u Jajcu na bosanskom jeziku osiguravamo jednak pristup obrazovanju za sve konstitutivne narode i ostale društvene skupine u Jajcu, što bi trebao biti princip i za ostale općine u Kantonu pa i cijelu BiH.”⁷³

⁷¹ Edin Hozan, načelnik Jajca, intervju za tekst: Samir Huseinović, “Učenici protiv segregacije – ministrica poručuje ‘idite u disko’”, Portal Deutsche Welle, 21. 6. 2017.

⁷² Intervju sa sagovornicama iz OSCE-a, 27. 4. 2017.

⁷³ Ministrica obrazovanja SB kantona Katica Čerkez, Intervju za N1, Odluka o osnivanju srednje škole u Jajcu temelji se na Ustavu, 25. 7. 2016.

Lako je u ovakvom stavu prepoznati pluralističke kulturalno-separatne obrazovne politike⁷⁴ o kojima je bilo više riječi u prvom dijelu teksta. Prema nalazima UNICEF-ovog istraživanja, strah od asimilacije i gubitka identiteta kao i opstojanja etničke distance, najizraženije upravo u sredinama u kojima egzistiraju “dvije škole pod jednim krovom”, argumenti su za politike koju ove i slične izjave ilustriraju⁷⁵. U tom se istraživanju navodi da oni koji su u manjini, reaguju zatvaranjem u odnosu na druge, želeći time da se zaštite od asimilacije i gubitka identiteta. No, istovremeno i kada nema realne opasnosti od asimilacije, strah od nje biva instrumentaliziran u političke svrhe.⁷⁶ Zagovarajući koedukaciju kao poželjan model obrazovanja te interkulturalnost u obrazovanju, Brkić i Brkić u analizi podijeljenih škola iz 2010. godine kritiziraju ovakav pristup tvrdeći:

“Umjesto da se borimo nogama i rukama da nam se omogući pravo na različitost u odgoju i obrazovanju u cijeloj BiH, gdje bi Hrvati sigurno najviše profitirali, mi se još uvijek zatvaramo i sami ne omogućujemo pluralizam i multiperspektivnost, neprestano strašeći roditelje, učenike i nastavnike potencijalnom asimilacijom.”⁷⁷

Vlada SBK je u augustu 2016. godine, u skladu sa prijedlogom ministarstva, donijela odluku da će nova škola po NPP-u na bosanskom jeziku, u zgradi postojeće škole, početi sa radom od septembra 2017.⁷⁸ U Jajcu se nakon toga, možda po prvi put u BiH glasno i jasno artikulirao glas mladih udruženih protiv segregacije u obrazovanju kojim su iskazali odlučnost da se školuju zajedno. Organizirajući kako proteste, tako i javne akcije i upućujući zahtjeve za nastavkom zajedničkog školovanja uz traženje rješenja koja bi dokinula postojeću diskriminaciju, učenici i učenice škole su pokazali snagu i potencijal građanskog aktivizma u BiH, kakav se rijetko viđa. To su prepoznali i podržali kako dio njihovih progresivnih nastavnika i nastavnica te građana i građanki Jajca udruženih kroz

⁷⁴ Za detaljnije razrađenu argumentaciju u korist kulturalno separatnog obrazovnog modela vidjeti: Ivan Pavlović, “Položaj Hrvata u BiH u području obrazovanja”, Portal hrvatskog kulturnog vijeća, 14. 12. 2008.

⁷⁵ U nastavku spomenutog intervjua Čerkez navodi kao činjenicu da je prava svrha ovih zahtjeva ukidanje hrvatskog jezika, zabrana korištenja obilježja hrvatskog naroda u BiH, ukidanje nastavnih planova i programa na hrvatskom jeziku i pretvaranje škola na hrvatskom jeziku u škole na bosanskom jeziku, te da se osnivanjem nove škole za bošnjačku djecu štiti hrvatski nacionalni identitet i jezik.

⁷⁶ UNICEF, *Podijeljene škole u Bosni i Hercegovini*, str. 15.

⁷⁷ Milenko Brkić i Marko-Antonio Brkić, “Dvije škole pod jednim krovom: od segregacije do koedukacije”, u *Hrvati u BiH: ustavni položaj, kulturni razvoj i nacionalni identitet*, ur. Ivan Markešić (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2010), str. 88.

⁷⁸ “Odluka o osnivanju Mješovite srednje škole ‘Jajce’”, *Službene novine Srednjobosanskog kantona* 8/16.

inicijativu Bolja škola⁷⁹, tako i međunarodna zajednica. Misija OSCE-a u BiH je zauzela stav da je podjela škola i formiranje nove “dvije škole pod jednim krovom” 2016. godine, nakon dugogodišnjih napora da se drugdje takav obrazovni model prevaziđe, neprihvatljiva te da je potrebno naći kompromisno rješenje i podržati učenike u njihovim zahtjevima da ostanu zajedno.⁸⁰ Kompromis je postignut nakon višemjesečnih pritisaka učenika, angažmana civilnog društva i velikog pritiska međunarodne zajednice prihvatanjem zahtjeva da se u školu uvede nacionalna grupa predmeta prema NPP-u na bosanskom jeziku i mogućnost da roditelji biraju obilježje na svjedodžbama.⁸¹

Valja istaći da je to rješenje kompromis između separacijskog i asimilacijskog modela obrazovanja, uz odbacivanje istinski interkulturalnog i inkluzivnog koje su pobunjeni učenici i učenice tražili, a predlagali i njihove nastavnice i nastavnici udruženi u inicijativu Bolja škola. U javnom apelu objavljenom 20. 3. 2017. pobunjeni učenici i učenice su naveli da se pored ukidanja sistema “dvije škole pod jednim krovom” u osnovnim školama SBK zalažu i za jedinstven kvalitetan nastavni plan i program bez nacionalističkih obilježja, koji bi svi zajedno izučavali.⁸² Obrazovni radnici i radnice iz inicijative Bolja škola su u više navrata naglašavali da je nužno pronalaziti inkluzivna, interkulturalna rješenja i insistirali na zajedničkoj školi. Kao osnov takvom rješenju naveli su jedan nastavni plan i program za sve učenike uz uvažavanje nacionalnih posebnosti/specifičnosti, zasnovan na zajedničkoj jezgri, kompetencijama i ishodima učenja, sa fokusom na inkluziju.⁸³ No, iako je ovakvo rješenje odbačeno, sama činjenica da je o njemu, izloženom u formi *Eksperimentalnog plana i programa*⁸⁴ za ovu školu, raspravljano na Općinskom vijeću u Jajcu gdje je dobilo podršku dijela vijećnika⁸⁵ govori da bi se, uz angažman obrazovnih radnika zainteresiranih za kvalitetnije i pravedno obrazovanje kroz širu platformu moglo i trebalo raditi na osmišljavanju i izradi alternativnih rješenja i modela obrazovanja u BiH, pa i nastavnih planova i programa.

⁷⁹ Razgovor sa Amelom Kavazbašić, profesoricom Bosanskog jezika i književnosti u Srednjoj strukovnoj školi “Jajce” i članicom Inicijative Bolja škola, 29. 4. 2017.

⁸⁰ Intervju sa sagovornicama iz OSCE-a, 27. 4. 2017.

⁸¹ Aida Đugum, “Vjetar u leđa za srednjoškolce iz Jajca: Tražimo promjenu za sve škole u BiH”, Radio Slobodna Evropa, 19. 6. 2017.

⁸² E-mail komunikacija sa Nikolasom Rimcem, predsjednikom Vijeća učenika srednje strukovne škole u Jajcu, 30. 3. 2017.

⁸³ Bolja škola, “Saopštenje: Ni podjela ni zadržavanje stanja status quo – za obrazovanje u Jajcu postoji bolje rješenje”, Školegijum, 22. 3. 2017.

⁸⁴ Bolja škola, “Nacrt prijedloga za uvođenje eksperimentalnog plana i programa u Srednjoj strukovnoj školi u Jajcu”, Školegijum, 9. 5. 2017.

⁸⁵ Emina Žuna, “Novo rješenje za djecu iz Jajca”, Buka intervju, Buka, 19. 5. 2017.

4.

Ka zajedničkom obrazovanju: mogući modeli

Dok je za Ministarstvo obrazovanja u SBK podijeljeno obrazovanje adekvatan model i čak uzor za cijelu BiH, Ministarstvo obrazovanja HNK ističe zajedničke aktivnosti za nastavnike i učenike kao trenutni domet njegovog djelovanja. Iz ministarstva obrazovanja HNK kao i OSCE-a ističu da je do rješenja potrebno dolaziti postepeno i da se na njima radi. Istovremeno, na terenu su tendencije takve da se predlažu nove podjele kao u slučaju Jajca i grade odvojene školske zgrade za djecu koja su ranije išla u istu.⁸⁶ Kako ovo nije jedini slučaj gdje je postojanje podijeljene škole “riješeno” naprosto gradnjom nove zgrade i uspostavljanjem dviju monoetničkih škola, a da pri tom segregacija u obrazovanju traje već skoro 20 godina, teško je razumjeti ovakav pristup.

Interkulturalno obrazovanje je model koji je u skladu sa međunarodnim pravnim obavezama BiH i ciljem obrazovanja da promovira identitetske i kulturološke raznolikosti koliko i kritičko mišljenje, što mononacionalne i podijeljene škole u pluralnom društvu ne mogu ostvariti. Zašto se u tom kontekstu čeka sa prevazilaženjem podijeljenog obrazovanja i po koju cijenu ostaje nejasno. Prema analiziranim prijedlozima institucija i stručnjaka, izdvaja se nekoliko modela za mogući daljnji rad na rješavanju pitanja podijeljenog obrazovanja koji su analizirani u nastavku:

- A. Separatni model: Administrativno ujedinjenje škola + Pohađanje nastave odvojeno prema 2 NPP-a
- B. Kompromisni model: Administrativno ujedinjenje + Pohađanje nastave zajedno po 1. NPP-u a odvojeno za nacionalnu grupu predmeta po 2. NPP-u
- C. Inkluzivni model: Administrativno ujedinjenje + Pohađanje cjelokupne nastave po jednom NPP-u

Svaki je od ovih modela u političkom kontekstu BiH kompromisan, no model B je kompromis između dominantnih trenutno postojećih politika – asimilacijskih i segregacijskih – i inkluzivnog modela, pa otud i ovaj prijedlog, možda ne najpreciznijeg naziva.

⁸⁶ Intervju sa sagovornicama iz OSCE-a, 27. 4. 2017.

4.1. Separatni model: Administrativno-pravno ujedinjenje škola

Administrativno-pravno ujedinjenje podijeljenih škola u praksi znači da se od postojeća dva pravna subjekta u istoj zgradi formira jedan. Takve škole imaju zajednički školski odbor, zajedničkog direktora, zamjenika direktora, koji su iz različitih konstitutivnih naroda, zajednička tijela koja upravljaju školom, te vijeća učenika i roditelja. Međunarodna je zajednica, na čelu sa OSCE-om dosta radila na administrativnom ujedinjenju podijeljenih škola, i iz ove organizacije ih često ističu kao primjere dobre prakse, naročito Gimnaziju Mostar ujedinjenu 2004. i Srednju mješovitu školu u Žepču ujedinjenu 2005. godine. Učenici i učenice prema ovom modelu svu nastavu pohađaju odvojeno prema tome da li prate NPP na bosanskom ili hrvatskom jeziku.

Autori poput Milana Šutala zagovaraju ovaj model, navodeći da on godinama uspješno funkcionira, te da “niti diskriminira, niti asimilira, a temelji se na poštivanju različitosti i njegovanju tolerancije”.⁸⁷ No, kroz antropološko seciranje stanja u Gimnaziji Mostar, prvoj ovako “integriranoj” školi u BiH, tik nakon administrativnog ujedinjenja, Hromadžić slikovito opisuje i analizira atmosferu u samoj školi i visok nivo podjele među učenicima i učenicama. Tu postaje jasno da se samo administrativnom integracijom škole uz mnogo napora i ulaganja međunarodne zajednice ali i otpora etnonacionalnih elita uz separacijske težnje dijela Hrvata u BiH, u svrhu očuvanja kulturnog identiteta i autonomije u domeni obrazovanja i šire, teško može moderirati i osigurati prijelaz iz segregacije u inkluziju. Ova studija pokazuje da je čak i zajednički toalet potencijalno subverzivan u odnosu na etnonacionalne podjele, pa je jasnije zašto učenici ove škole i danas zajedno pohađaju jedino nastavu informatike u kabinetu koji je opremio strani donator uz uslov da ga se može koristiti samo kao prostoriju za zajedničke aktivnosti.⁸⁸ Ne čudi stoga ni što bivši pomoćnik direktora Gimnazije Mostar smatra da je tip administrativno integriranih škola zbog političke atmosfere u HNK-u maksimum zajedničkog obrazovanja. Iako je škola zajednička, učenici su razdvojeni, ističe, zato jer Ministarstvo nije nikad uradilo zajednički nastavni plan i program čije bi kreiranje uz zadržavanje nacionalne grupe predmeta bilo rješenje.⁸⁹

Prema razgovoru sa predstavnicom škole u Žepču, model obrazovanja u Brčko Distriktu je pozitivan primjer i u tom smjeru treba ići, da se radi po jednom

⁸⁷ Milan Šutalo, “Model Mostara i Žepča – Rješenje problema ‘dviju škola pod jednim krovom?’” Mediaonline.ba, 1. 11. 2012.

⁸⁸ Azra Hromadžić, *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia-Herzegovina* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015), Ch. Bathroom mixing.

⁸⁹ Predrag Blagovčanin, “Mostarska Gimnazija primjer kako kamuflirati segregaciju u školama”, Tačno.net, 27. 5. 2014.

nastavnom planu i programu, da djeca u školu idu zajedno jer, kaže, iako je ova škola administrativno-pravno ujedinjena, djeca i dalje pohađaju nastavu odvojeno:

“Mi to pokušavamo i premoštavamo primjerom zajedničkog rada svih nas u školi. Tokom godina smo organizirali mnogo zajedničkih aktivnosti, sve incidente među učenicima rješavali zajednički, kroz dijalog, pružali im priliku da čuju jedni druge, da razgovaraju jedni sa drugima, dijalog i razumijevanje su u tom smislu ključ za uspješan rad naše škole. Postigli smo da se učenici ne boje jedni drugih, na kraju krajeva, to je osnovno, i to je osnov za zajedništvo u našoj lokalnoj zajednici.”⁹⁰

Teško je prihvatiti da danas, 20 godina poslije rata, prosvjetni radnici moraju ulagati trud u to da se djeca rođena nakon njega ne boje jedni drugih, ali nije teško razumjeti zašto je to tako. Tu vidimo stvarne efekte podijeljenog obrazovanja i udžbenika iz kojih djeca uče. Ovaj model uz očito veliki trud i volju obrazovnih radnica, čini se barem po primjeru Žepča ima pozitivne rezultate. On je, uz primjenu novog Zajedničkog jezgra baziranog na ishodima učenja, *čime bi NPP-i bili ujednačeniji i uz što veći broj zajedničkih aktivnosti za djecu sad odvojenu po odjeljenjima unutar iste škole, prema mišljenju OSCE-a u BiH najviše što se u aktualnom političkom trenutku može postići.*⁹¹

Iako ovaj model ne predstavlja segregaciju u onom smislu u kojem su to radikalne prakse razdvajanja djece po etnonacionalnoj osnovi primjenjivane prije ujedinjenja škola, on u praksi jeste nastavak kulturalno-separatnih obrazovnih politika. Suvišno je reći da se njime ne rješava problem neravnopravnosti djece roditelja iz srpskog naroda ovdje u manjinskom položaju te ostalih, i uopće diskriminacije onih roditelja/staratelja pa i djece koji žele obrazovanje zasnovano na principima pluralizma i upoznavanja kulturalnih i drugih specifičnosti. Stoga se čini uputnijim slijediti cjelovitija systemska rješenja kojima bi se postiglo istinski inkluzivno i interkulturalno obrazovanje koje bi bilo usmjereno ka ciljevima obrazovanja definiranim međunarodnim i državnim pravnim propisima u domenu obrazovanja.

4.2. Kompromisni model: 1 NPP i 2. za nacionalnu grupu predmeta

Pohađanje nastave općih predmeta po jednom NPP-u, uz odgovarajuću nacionalnu grupu predmeta na drugom NPP-u svim učenicima koji to žele, jedno je od mogućih rješenja za ujednačavanje pristupa pravu na obrazovanje. Ovaj

⁹⁰ Telefonski razgovor sa predstavnicom Srednje mješovite škole Žepče, 21. 4. 2017.

⁹¹ Intervju sa sagovornicama iz OSCE-a, 27. 4. 2017.

model ranije utvrđen Privremenim sporazumom po kojem djeca konstitutivnih naroda u manjinskom položaju prate nastavu prema važećem NPP-u (većinskog/dominantnog naroda) a biraju NPP po kojem će pratiti odgovarajuću nacionalnu grupu predmeta, od 2017. godine bit će primijenjen i u srednjoj strukovnoj školi u Jajcu. Upravo taj model pokazuje da problem nije jezik, jer djeca bez problema prate nastavu na obje jezičke varijante koje se upotrebljavaju u školi, već sadržaj nacionalne grupe predmeta u različitim NPP-ima, koji je neprihvatljiv (drugima) zbog isključive jednonacionalne perspektive i spornog sadržaja udžbenika, i kojima zajednička jezgra nije ujednačena.

Mogao bi se zamisliti scenarij po kojem bi vlasti na zahtjeve roditelja/staratelja za slušanjem nacionalne grupe predmeta, u oba entiteta BiH odgovorile (dosljednijim) provođenjem ove politike kojom bi se donekle ujednačila praksa i smanjila diskriminacija jednog broja djece. Ovakvo bi se rješenje moglo zamisliti kako u sredinama sa jednim većinskim konstitutivnim narodom, tako i kao rješenje za “dvije škole pod jednim krovom”, iako je teže za očekivati da bi takav kompromis bio prihvaćen tamo gdje dominantne većine nema. Tako bi se nastava općih predmeta pratila zajedno samo po nastavnom planu i programu na hrvatskom ili bosanskom jeziku, a nacionalna grupa predmeta odvojeno po drugom NPP-u. Naravno, postoji mogućnost ujednačavanja na nivou Federacije pa čak i BiH i izrade NPP-a koji bi činio jedan okvir za opće predmete, i odvojene nacionalne grupe predmeta svih konstitutivnih naroda, a što bi otvorilo mogućnost prevazilaženja problema kako podijeljenih, tako i monoetničkih škola. U slučaju podijeljenih škola, suvišno je reći, ovaj bi model morao biti primijenjen uz njihovo administrativno-pravno ujedinjenje.

Obrazovanje bi uz primjenu ovog kompromisnog modela za razliku od dosadašnje dominacije monoetničkog modela bilo inkluzivnije zbog zajedničkog praćenja većeg dijela nastave. No, ne i interkulturalno, jer, prisjetimo se, interkulturalni model otvara mogućnost učenja o i uspoređivanja različitih mišljenja, ideja i kultura na jednom prostoru, što nacionalne grupe predmeta uz njihove trenutne sadržaje i udžbenike ne omogućavaju. Čak i kada bi vlasti imale volju i finansijske mogućnosti za upošljavanje nastavnog kadra koji bi pokrивao ove predmete, radi logike finansijske opravdanosti morao bi biti primijenjen princip minimalnog broja zahtjeva za njihovim praćenjem. To bi prouzrokovalo nastavak nejednakog tretmana djece roditelja jednog od konstitutivnih naroda kada su u nekoj školi malobrojna. Čak i kada bi se taj problem riješio neprimjenjivanjem minimalnog broja zahtjeva, ovim se modelom također ne bi riješio problem diskriminacije djece roditelja/staratelja iz reda ostalih, za koje bi se u praksi samo otvorila mogućnost izbora između nacionalnih grupa predmeta konstitutivnih naroda. Upitno je, dakle, da bi ovakvim kompromisnim rješenjem obrazovanje ispunilo ciljeve definirane Okvirnim zakonom i međunarodnim okvirom te omogućilo jednak pristup pravu na obrazovanje svoj djeci.

4.3. Inkluzivni model obrazovanja: Jedan nastavni plan i program

Razlika između suštinski inkluzivnog i interkulturalnog modela obrazovanja kao sukladnog savremenim obrazovnim praksama i međunarodnim standardima u ovoj oblasti i danas dominantnih obrazovnih politika u BiH je u odgovoru na pitanje da li obrazovni sistem treba organizirati tako da kulturnim i drugim specifičnostima podučava svu djecu u svakoj školi ili svaka grupa treba da podučava “svoju” djecu prevashodno svojoj kulturi, u odvojenim školama. UN Komitet za Ekonomska socijalna i kulturna prava⁹² i Komitet Ujedinjenih naroda o pravima djeteta⁹³ kao rješenje za podjele učenika i učenica po etnonacionalnom principu navode integraciju podijeljenih školskih struktura i uspostavljanje jednog nastavnog plana i programa, a omogućavanje interkulturalnog okruženja u školama, ističu ne samo kao vrijednost već i kao imperativ. Vidjeli smo da i Vrhovni sud Federacije BiH, na tragu preporuka međunarodnih tijela za zaštitu ljudskih prava, za ukidanje diskriminacije i segregacije ključnim i sukladnim postojećem zakonskom okviru vidi integraciju podijeljenih škola uz primjenu jedinstvenog nastavnog plana i programa, uspostavljanje multikulturalnih učionica i poštivanje prava na maternji jezik.

Federalno Ministarstvo obrazovanja i nauke je 2012. godine razradilo, a Koordinacija ministara obrazovanja FBiH usvojila, koliko je poznato, jedini do sada formuliran sveobuhvatan model za prevazilaženje segregacije i diskriminacije, predstavljen kroz set preporuka za izvođenje konkretnih aktivnosti ka uspostavljanju multietničkih odjeljenja i obrazovanja te potpunog ujedinjenja podijeljenih škola.⁹⁴ Stava su da je to bilo moguće postići tokom dvije školske godine (te je njegova primjena bila zamišljena 2012–2014) i to kroz tri faze: administrativno ujedinjenje, uspostavljanje jedinstvenog pristupa obrazovanju, te potpunu integraciju podijeljenih škola kroz uspostavljanje multietničkih odjeljenja. Ministarstvo je Preporuke, s obzirom na svoju koordinacijsku ulogu, izradilo kao adekvatnu podršku nadležnim ministarstvima, no one nisu implementirane jer se, i iz ove institucije ističu, radi o problemu različitih NPP-a koje je trebalo ujediniti, što je neophodna predradnja. Razlog što to do sada

⁹² UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding Observations on the Second Periodic Report of Bosnia and Herzegovina, E/C.12/BiH/CO/2, par. 33.

⁹³ UN Konvencija o pravima djeteta (čl. 29 c)) Obrazovanje će biti usmjereno ka: “Razvoju poštovanja prema roditeljima djeteta, djetetovom kulturnom identitetu, jeziku i vrijednostima, prema nacionalnim vrijednostima zemlje u kojoj dijete živi, zemlji iz koje može poticati, kao i prema civilizacijama drukčijim od njegove vlastite”.

⁹⁴ Federalno ministarstvo nauke i obrazovanja, Preporuke za eliminiranje segregirajućih i podijeljenih struktura u odgojno-obrazovnim ustanovama u FBiH, detaljno obrazloženje koraka na str. 25-31.

nije učinjeno je isključivo nedostatak političke volje.⁹⁵ Iza isprazne sintagme “nedostatak političke volje” za ovakvo rješenje, očigledno je zapravo politička volja da se zadrži monopol nad obrazovanjem koji etnonacionalne politike vide kao jedini mogući način očuvanja etnonacionalnog identiteta svojih kolektiva. Jasno je iz svega ovdje do sad napisanog da je osnova problema podijeljenih škola, i niza drugih u radu tematiziranih problema u bh. obrazovanju, upravo u postojanju i sadržajima nastavnih planova i programa sa nacionalnim predznakom, u kojima se ova volja manifestira.

Jedinstveni nastavni plan i program sam po sebi, kako ističe Veličković “ne znači ništa ukoliko je njegov jedini novi kvalitet nekakva i opet nedefinisana multikulturalna jedinstvenost kao nova (a zapravo stara, samo prepakovana) vrijednost nacionalizma.”⁹⁶ Jasno to pokazuje primjer multikulturalnog obrazovnog modela Brčko Distrikta. Zašto? Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju Brčko Distrikta (član 3) obrazovanje definira kao djelatnost od posebnog društvenog interesa te navodi da je ono jedinstveno za ustanove koje je osnovao Distrikt a odražavaju njegov multietnički sastav i njeguju multietničnost u programu i sadržaju svoga rada.⁹⁷ Multikulturalne objedinjene škole u Brčko Distriktu od 2004. godine koriste jedinstveni kurikulum izrađen na principu multiperspektivnosti i sva tri jezika uz podučavanje o jezičkim varijantama i paralelnu upotrebu oba pisma u školama. Zajednička jezgra NPP-a za osnovno i za srednje obrazovanje, koji su izradile radne grupe sastavljene od nastavnika, direktora škola i drugih stručnjaka u školama, u Brčkom je šire primijenjena no igdje, a u velikoj je mjeri usklađen i sadržaj nacionalne grupe predmeta, tako da se procjenjivalo da učenici u prosjeku oko 30% nastave nisu zajedno.⁹⁸

Prema Perry, model Brčkog ima mnogo prednosti, među kojima je i posebno razvijen jedan kurikulum za Distrikt, koji je rezultat širokog konsultativnog procesa u kojem su učešće uzele osobe koje se razumiju u obrazovanje i podučavanje, uz formalnu obavezu da više podučavaju prema inkluzivnom, a manje prema isključivom modelu.⁹⁹ Problem je bila i ostala udžbenička politika, jer nastavnici

⁹⁵ Intervju sa Ismetom Strujom, pomoćnik ministrice, Ministarstvo obrazovanja i nauke FBiH, 26. 5. 2017.

⁹⁶ Veličković, “Obrazovni sistem BiH”.

⁹⁷ “Zakon o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama u Brčko Distriktu”, *Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH* 3/08.

⁹⁸ Misija OSCE-a u BiH, *Iskustva stečena kroz reformu obrazovanja u Brčkom – Izvještaj* (Misija OSCE-a u BiH, Odjel za obrazovanje, 2007). “Nacionalna grupa predmeta u Brčkom sastoji se od slijedećeg: 1. Srpski, hrvatski i bosanski jezik, na svim nivoima obrazovanja (50% mješovito, 50% razdvojeno); 2. Priroda i društvo, od prvog do četvrtog razreda osnovne škole (90% mješovito, 10% razdvojeno); 3. Historija na svim nivoima (50% mješovito, 50% razdvojeno); 4. Muzička kultura na svim nivoima (90% mješovito, 10% razdvojeno).” str. 203.

⁹⁹ Analitika, “Kako prevazići segregaciju? – Inkluzija i jednakost u obrazovanju u BiH”, Analitika, 16. 6. 2017.

za jedan predmet koriste po tri udžbenika, ovisno o tome za koji su od nacionalnih NPP-a u BiH ti udžbenici rađeni. Tu je i ogroman pritisak na nastavnice i nastavnice da (sami) iznesu svu kompleksnost ovakvog sistema, pazeći da ne povrijede nikoga svojim riječima ili djelima, kao i da tretiraju i predstave kontraverzne teme u učionici na multiperspektivan način.¹⁰⁰ Danas se, kao negativni trend vidi pojačan utjecaj etnonacionalnih politika, koji je za posljedicu imao uvođenje vjeronauke te, za razliku od pređašnjih godina, odvojenu nastavu maternjeg jezika, čime se djeca razdvajaju više no ranije.¹⁰¹

No, može li se graditi model obrazovanja u skladu sa međunarodnim normama i standardima, zajednički model po jedinstvenom planu i programu primijenjen u multikulturalnim učionicama a da se pri tom kulturne specifičnosti i identiteti ne uzmu u obzir? Odgovor je dakako – ne. Dragocjeni su u tom smislu uvidi Drage Bojića, koji ističe da to ne može biti rješenje, jer dokidanje razlike može biti i često jeste kontraproduktivno, a u nekim slučajevima i diskriminatorno. Stoga se, prema ovom autoru, zajednički obrazovni model temeljen na univerzalnim vrijednostima i uvažavanju razlika, čime se relaksiraju društveni odnosi i stvaraju pretpostavke na kojima je moguć susret razlika i prelazak bilo stvarnih bilo iracionalnih ograda kojima se štite, može graditi samo u kreativnoj otvorenosti mnogostrukim individualnim i kolektivnim identitetima.¹⁰²

Treći je mogući model dakle reforma obrazovanja prema principu inkluzije i interkulturalizma. U osnovi ovog modela je razvoj i primjena jednog nastavnog plana i programa koji bi mogao biti zasnovan na ranije spomenutoj zajedničkoj jezgri definiranoj ishodima učenja i kompetencijama koju razvija APOSO. On bi morao imati zastupljene sadržaje važne za očuvanje kulture i identiteta svih konstitutivnih naroda u BiH na podjednako osnovi te sadržaje o manjinama u BiH, prikazane kroz multiperspektivan pristup. Nacionalna grupa predmeta bi time postala balast, jer bi u svakom predmetu iz te grupe bili uključeni takvi pluralni sadržaji. Ovakav model bi svim učenicima podjednako u svim dijelovima BiH omogućio da uče o kulturnim specifičnostima i identitetima u BiH i regionu.

Uspostavljanje interkulturalnog obrazovanja ne podrazumijeva nužno multikulturalne učionice, ali otvara mogućnost za njih jer bi jedinstveni nastavni plan i program zasnovan na principu pluralizma omogućio učenje “svih o svima” i zajedničko pohađanje nastave bez razdvajanja. Ovakvim se pristupom adekvatno može odgovoriti na bojazni od zabrana i ukidanja identiteta te strah od asimilacije, kao i na njihovu političku instrumentalizaciju zarad nacionalističkih ideologija. Kako piše i Bojić, uvažavanje identiteta u onoj mjeri u kojoj oni nisu

¹⁰⁰ Briony Jones, Exploring the Politics of Reconciliation through Education Reform: The Case of Brčko District, Bosnia and Herzegovina, *International Journal of Transitional Justice* 6, br. 1 (2012), str. 143 i dalje.

¹⁰¹ Analitika, “Kako prevazići segregaciju?”

¹⁰² Drago Bojić, “Treći put u obrazovanju”, *Školegijum*, br. 19, 15. 4. 2017.

okrenuti protiv drugih tim se ideologijama izbija najvažniji adut – konstantna proizvodnja egzistencijalnog straha od drugih i drugačijih.¹⁰³ Multiperspektivnost ovakvog NPP-a nužno bi utjecala i na nivo nacionalističke indoktrinacije prisutne u udžbenicima koji bi se trebali raditi iznova, jer udžbenicima zamišljena publika ne bi bila, kao što je sada slučaj, etno-nacionalno homogena.¹⁰⁴ Oni bi morali biti objavljeni uz upotrebu sve tri službene varijante jezika i oba pisma. Upotrebom jezika u školama na način da obuhvati specifičnosti svih varijanti (pa i različite nazive) a time i punim poštivanjem postojećeg zakonskog okvira, osiguralo bi se pravo na učenje maternjeg jezika svima, a primjenom Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima – i manjinama.

Ovaj bi model podrazumijevao kompleksan proces ujednačavanja planova i programa za osnovne i srednje škole na nivou kako Federacije BiH, tako i cijele države. Zasigurno, zagovaranje ovakvog modela naišlo bi na veliki otpor etnonacionalnih elita na vlasti. Vidimo to i iz stava Ministarstva HNK spram neophodnih koraka ka ujednačavanju NPP-a predloženih iz Federalnog ministarstva: “taj model ne može proći nikako”.¹⁰⁵ Sličnog su stava u odnosu na mogućnost postizanja kompromisa oko inkluzivnog i ujednačenog nastavnog plana i programa i predstavnici OSCE-a.¹⁰⁶ No, ma koliko malo vjerovatna bila realizacija ovog rješenja u skorijoj budućnosti, ostaje činjenica da od do sada predlaganih modela, jedino ovaj omogućuje suštinski interkulturalno podučavanje, a time i očuvanje pluralnih kulturnih identiteta i njihovih specifičnosti, te inkluziju i jednakost u ostvarivanju prava na obrazovanje sve djece. Kao takav, u skladu je i sa međunarodnim pravnim okvirom relevantnim za obrazovanje, a i sa ciljevima obrazovanja definiranim Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju što ga, od tri identificirana modela čini adekvatnim za razradu i primjenu.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Veličković, “Obrazovni sistem u BiH”.

¹⁰⁵ Intervju sa Rašidom Hadžovićem, 17. 4. 2017.

¹⁰⁶ Intervju sa sagovornicama iz OSCE-a, 27. 4. 2017.

5.

Zaključak

Inkluzija je princip, ali i pravna obaveza, na kojem bi trebala da se zasniva istinska reforma obrazovanja u BiH. Interkulturalni je pristup također ključan za savremeno obrazovanje u pluralnim društvima kakvo je bosanskohercegovačko, prvenstveno zato što omogućava suštinsku razmjenu i razumijevanje, prihvatanje i postojanje koje nije suživot već zajedničko življenje, i mogućnosti upoznavanja i upoređivanja kulturnih specifičnosti unutar države i šire, ključno za razvoj kritičkog mišljenja i kompetencija za život u pluralnom bh. društvu pa i svijetu.

Kroz intervju i korištene sekundarne izvore utvrđena su tri dominantna modela za prevazilaženje segregacijske prakse organiziranja obrazovanja nastave u 34 “dvije škole pod jednim krovom”: separadni, kompromisni i inkluzivni. Separadni model, onako kako je danas primijenjen u SŠ Žepče i Gimnaziji Mostar, podrazumijeva administrativno-pravno ujedinjenje škola uz nastavak razdvajanja djece po etnonacionalnom principu u različita odjeljenja prema NPP-u na bosanskom i NPP-u na hrvatskom jeziku, ovisno od toga koji prate. Administrativno-pravno ujedinjenje je važan korak i u praktičnom smislu preduslov prekidanja podjele škola unutar jedne zgrade, no i korak koji zbog zadržavanja odvojenih NPP-a, a time i nacionalnih grupa predmeta ne vodi iz segregacije ka inkluziji, niti ka interkulturalnom podučavanju.

Kompromisni model podrazumijeva da sva djeca prate opću nastavu po jednom NPP-u (i jednoj jezičkoj varijanti), a oni koji to žele, nacionalnu grupu predmeta po drugom ili trećem NPP-u (i drugoj jezičkoj varijanti). Iz ovog modela koji je već u upotrebi širom zemlje jasno je da podijeljenom obrazovanju u Bosni i Hercegovini temelj nije različitost jezika već, kako ističe više stručnjaka, razdvojeni i neujednačeni nastavni planovi i programi i sadržaj nacionalne grupe predmeta koji je neprihvatljiv (drugima) zbog isključive jednonacionalne perspektive i spornog sadržaja udžbenika. Iako bi mogao biti rješenje i za podijeljene škole uz njihovu administrativnu integraciju, u praktičnom smislu ovaj model podrazumijeva da djeca dio nastave prate zajedno, a dio odvojeno, tako da se i njime nastavlja separacija, a problem nacionalne grupe predmeta i njihovog sadržaja ostaje.

Treći je mogući model inkluzivan, s ciljem pojedinačne uključenosti svih učenika i učenica u obrazovni sistem na ravnopravnoj osnovi. Zasnovan je na razvoju i primjeni jednog nastavnog plana i programa koji bi obuhvatio sadržaje važne za očuvanje kulture i identiteta svih konstitutivnih naroda te sadržaje o manjinama u BiH. Omogućio bi svim učenicima u svim dijelovima BiH da podjednako uče o kulturnim specifičnostima i identitetima u BiH i regionu. Uspostavljanje ovakvog interkulturalnog obrazovanja ne podrazumijeva nužno multikulturalne učionice,

ali bi jedinstveni nastavni plan i program zasnovan na principu pluralizma omogućio učenje “svih o svima” i zajedničko pohađanje nastave bez razdvajanja. Ovaj model omogućuje suštinski interkulturalno podučavanje i inkluzivnost cjelokupnog obrazovnog sistema u odnosu na kulturne specifičnosti i postojeće isključenosti. U skladu je i sa međunarodnim standardima, a i sa ciljevima obrazovanja definiranim Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju. Pitanje izgradnje ovakvog pravednijeg, istinski inkluzivnog i interkulturalnog obrazovnog sistema je bez sumnje političko pitanje *par excellence* – što svakako objašnjava žestoke otpore aktualnih etnopolitika takvom modelu. Suštinski je to pitanje odgovornosti koju imamo danas za budućnost djece u Bosni i Hercegovini.

Bibliografija

Knjige, zbornici i izvještaji

1. Anderson, Benedict. *Imagined Communities*. London: Verso, 2006.
2. Bianco, Joseph Lo, i Aydin Bal, urednici. *Learning from Difference: Comparative Accounts of Multicultural Education*. Springer International Publishing, 2016.
3. Feinberg, Walter. *Zajedničke škole/Različiti identiteti: nacionalno jedinstvo i kulturna razlika*. Beograd: Fabrika knjiga, 2012.
4. Gallagher, Toni. *Education in Divided Societies*. London: Palgrave Macmillan, 2005.
5. Hromadžić, Azra. *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia-Herzegovina*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015.
6. Kapo, Midhat. *Nacionalizam i obrazovanje: studija slučaja Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, 2012.
7. Kordić, Snježana. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux, 2010.
8. Madacki, Saša, i Mia Karamehić, urednici. *Dvije škole pod jednim krovom: Studija o segregaciji u obrazovanju*. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, 2012.
9. Misija OSCE-a u BiH. *Iskustva stečena kroz reformu obrazovanja u Brčkom – Izvještaj*. Misija OSCE-a u BiH, Odjel za obrazovanje, 2007.
10. Modood, Tariq. *Multiculturalism*. Cambridge: Polity Press, 2007.
11. *Publikacija stručnih radova i izlaganja sa stručnog simpozija Unapređenje obrazovnog sustava u oblasti primjene inkluzivnih principa podučavanja*. Sarajevo: Save the Children, 2015.
12. Race, Richard. *Multiculturalism and Education*. London: Continuum, 2011.
13. Soldo, Andrea, Adila Salibašić, Adisa Marshall, Damir Šabotić, Edin Radušić, Fahrudin Bičo, Melisa Forić, Namir Ibrahimović, Narcis Hadžiabdić, Nenad Veličković, Saša Buljević, Zlatiborka Popov Momčinović i Zurijeta Smajić. *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu (ne) učimo djecu?: Analiza sadržaja nacionalne grupe predmeta u osnovnim školama*. Sarajevo: Mas Media; Fond otvoreno društvo, 2017.
14. Trbić, Dženana, i Snježana Kojić Hasanagić. *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu?* Sarajevo: Fond otvoreno društvo, 2007.
15. United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). *Podijeljene škole u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: UNICEF BiH, 2009.
16. Veličković, Nenad. *Školokrečina: Nacionalizam u bošnjačkim, hrvatskim i srpskim čitankama*. Sarajevo: Mass Media; Fond otvoreno društvo, 2015.

Članci i prilozi u zbornicima

1. Bojić, Drago. "Treći put u obrazovanju". *Školegijum*, br. 19, 15. 4. 2017.
2. Brighouse, Harry. "Should We Teach Patriotic History". U *Citizenship and Education in Liberal-Democratic Societies: Teaching for Cosmopolitan Values and Collective Identities*. Uredili McDonough, Kevin, i Walter Feinberg. Str. 157–178. Oxford: Oxford University Press, 2003.

3. Brkić, Milenko, i Marko-Antonio Brkić. "Dvije škole pod jednim krovom: od segregacije do koedukacije". U *Hrvati u BiH: ustavni položaj, kulturni razvoj i nacionalni identitet*. Uredio Ivan Markešić. Str. 83–106. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2010.
4. Cerić, Haris. "Definiranje inkluzivnog obrazovanja". *Naša škola* 50, br. 29 (2004), str. 87–95.
5. Ivanković, Aleksandra. *Roditeljsko pravo ili segregacija?: dvije škole pod jednim krovom pred dva suda u dva kantona*. Sarajevo: Analitika, 2017.
6. Ivanković-Tamamović, Aleksandra. *Nastavak diskriminacije pravosudnim sredstvima: logičke akrobacije i apsurdni drugostepene sudske odluke u predmetu Dvije škole pod jednim krovom*. Sarajevo: Analitika, 2013.
7. Jones, Briony. "Exploring the Politics of Reconciliation through Education Reform: The Case of Brčko District, Bosnia and Herzegovina". *International Journal of Transitional Justice* 6, br. 1 (2012), str. 126–148.
8. Mirašćija, Mervan. "Stvaralački otpor: Vodič za pravnu akciju protiv podjele đaka u Jajcu". *Školegijum*, 2017. http://www.skolegijum.ba/static/biblioteka/591ae6867513d_Jajcepravos.pdf (stranica posjećena 23. 6. 2017).
9. Pašalić-Kreso, Adila. "Geneza sazrijevanja ideje inkluzije ili inkluzija u funkciji smanjivanja neravnopravnosti u obrazovanju". U *Inkluzija u školstvu Bosne i Hercegovine: put prevazilaženja neravnopravnosti u odgoju i obrazovanju: zbornik radova*. Uredila Adila Pašalić-Kreso. Str. 2–24. Sarajevo: Filozofski fakultet; Teacher education and professional development, 2003.
10. Pašalić-Kreso, Adila. "Ustav i obrazovanje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo". *Naša škola* 50, br. 28 (2004). <https://www.scribd.com/document/347622660/246875106-prof-dr-adila-kreso-doc-doc> (stranica posjećena 25. 4. 2017).
11. Perry, Valery. "Classroom Battles for Hearts and Minds: Efforts to Reform and Transform Education in Post-War Bosnia and Herzegovina". U *Bosnia and Herzegovina since Dayton: Civic and Uncivic Values*. Uredili Ramet, Sabrina P. i Ola Listhaug. Str. 225-246. Ravenna: Longo Editore, 2013.
12. Perry, Valery, i Soeren Keil. "The OSCE Mission in Bosnia and Herzegovina: Testing the Limits of Ownership". *Nationalities Papers* 41, br. 3 (2013), str. 371–394.
13. Radončić, Dženana. *Pravo na obrazovanje bez diskriminacije: slučaj "Vrbanjci"*. Sarajevo: Analitika, 2017.
14. Rošić, Fehim. "Kako do inkluzivne škole – preduvjeti, pretpostavke, prepreke". U *Publikacija stručnih radova i izlaganja sa stručnog simpozija Unapređenje obrazovnog sustava u oblasti primjene inkluzivnih principa podučavanja*. Str. 23–32. Sarajevo: Save the Children, 2015.
15. Sadiković, Melina. "Kako učimo našu djecu?" U *Dvije škole pod jednim krovom: studija o segregaciji u obrazovanju*. Uredili Madacki, Saša i Mia Karamehić. Str. 25–91. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu; Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije, 2012.
16. Veličković, Nenad. "Obrazovni sistem BiH: Sve škole pod jednim krovom". *Oslobođenje*, 13. 12. 2014.
17. "Zajednička jezgra definirana na ishodima učenja". *Bilten APOSO* 3, br. 1 siječanj/januar – travanj/april (2016), str. 2–3.

Enciklopedije

1. Jojić, Ljiljana, i Ranko Matasović, urednici. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi liber, 2002.
2. Mitchell, M. Bruce, i Robert E. Salsbury, urednici. *Encyclopaediae of Multicultural Education*. London: Greenwood Press, 1999.

Pravni dokumenti

1. Committee on the Rights of Persons with Disabilities. General Comment No. 4, Article 24: Right to Inclusive Education, UN Doc CRPD/C/GC/4. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2. 9. 2016.
2. Generalni okvir mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu, Dejtonski mirovni sporazum, utvrđen u Dejtonu 21. 11. 1995, potpisan u Parizu 14. 12. 1995.
3. "Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini". *Službeni glasnik BiH* 18/03.
4. Općinski sud u Mostaru. Presuda br. P 58 0 Ps 085653 11, 27. 4. 2012.
5. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 13: The Right to Education, E/C.12/1999/10 (Committee on Economic, Social and Cultural Rights 8. 12. 1999).
6. Ujedinjene nacije, Konvencija o pravima djeteta, rez. 44/25, 20. 11. 1989. godine, stupila na snagu 2. 9. 1990. godine.
7. Ujedinjene nacije, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. 3. decembar 1976. 2200 A(XXI), 16. decembra 1966. godine, stupio na snagu 3. januara 1976.
8. Ustavni sud BiH. Odluka U-26/13, *Službeni glasnik BiH* 33/15, 26. 3. 2015.
9. Ustavni sud Federacije Bosne i Hercegovine. Odluka U-28/04, *Službene novine FBiH* 70/04, 3. 11. 2004.
10. Vijeće Evrope. "Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda", 4. 11. 1950, stupila na snagu 3. 9. 1953.
11. Vijeće Evrope. "Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima". ETS 148. 4. 11. 1992.
12. Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine. Presuda br. 58 0 Ps 085653 13 Rev, 29. 8. 2014. http://www.vasaprava.org/wp-content/uploads/downloads/2014/11/Vrhovni-sud-Federacije-BiH-odluka-po-reviziji-dvije-%C5%A1kole-podjednim-krovom_01.pdf (stranica posjećena 26. 2. 2017).
13. "Zakon o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama u Brčko Distriktu". *Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH* 03/08.
14. "Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini". *Službeni glasnik BiH* 59/09 i 66/16.

Ostali dokumenti

1. Federalno ministarstvo nauke i obrazovanja. Preporuke za eliminiranje segregirajućih i podijeljenih struktura u odgojno-obrazovnim ustanovama u FBiH. Mostar: Federalno ministarstvo nauke i obrazovanja, 2012.
2. "Odluka o osnivanju Mješovite srednje škole 'Jajce'". *Službene novine Srednjobosanskog kantona* 8/16. <http://www.ipr-project.com/vlada/sbk-broj-8.pdf> (stranica posjećena 10. 5. 2017).
3. Poruka građanima Bosne i Hercegovine: Reforma obrazovanja. 2002. http://unze.ba/download/ects/Reforma_obrazovanja.pdf (stranica posjećena 2. 7. 2017).
4. Skupština RS. Odgovor na poslaničko pitanje, br. 07.032/011-479/16. 16. 12. 2016. <http://www.narodnaskupstinars.net/?q=la/narodna-skupstina/poslanicka-pitanja-i-odgovori/narodni-poslanik-admir-%C4%8Davka-predsjednici-vlade-republike-srpske-ministarstvu-prosvjete-i-kulture> (stranica posjećena 12. 6. 2017).
5. The Salamanca Statement and Framework on Special Needs Education. Paris: UNESCO, 1994.
6. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Concluding Observations on the Second Periodic Report of Bosnia and Herzegovina, E/C.12/BIH/CO/2. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 16. 12. 2013.
7. UN Committee on the Rights of the Child. Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 44 of the Convention; Concluding Observations: Bosnia and Herzegovina, UN Doc CRC/C/BIH/ CO/2-4. UN Committee on the Rights of the Child, 5. 10. 2012.
8. UN Human Rights Council. Report of the Special Rapporteur [on the Right to Education], Vernor Muñoz: addendum: mission to Bosnia and Herzegovina (24 September - 2 October 2007), A/HRC/8/10/Add.4. UN Human Rights Council, 27. 5. 2008.
9. UN Human Rights Council. Report of the Special Rapporteur in the Field of Cultural Rights, Farida Shaheed – Mission to Bosnia and Herzegovina (13 – 24 May 2013) A/HRC/25/49/Add.1. UN Human Rights Council, 3. 3. 2014.
10. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. *Guidelines on Intercultural Education*. Paris: UNESCO, 2005. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001478/147878e.pdf> (stranica posjećena 29. 5. 2017).

Online izvori

1. Agencije. "Zajedničko jezgro nastavnih planova i programa neće ugroziti ničiji identitet". *Večernji.ba*, 3. 9. 2015. <https://www.vecernji.ba/vijesti/zajednicko-jezgro-nastavnih-planova-i-programa-neze-ugroziti-niciji-identitet-1022686> (stranica posjećena 24. 6. 2017).
2. Analitika. "Kako prevazići segregaciju? – Inkluzija i jednakost u obrazovanju u BiH". Analitika, 16. 6. 2017. <http://www.analitika.ba/bs/vijesti/kako-prevazici-segregaciju-inkluzija-i-jednakost-u-obrazovanju-u-bih> (stranica posjećena 27. 6. 2017).

3. Augustinović, Marija. "Boljom školom protiv nacionalnih podjela u Jajcu". *Radio Slobodna Evropa*, 16. 5. 2017. <https://www.slobodnaevropa.org/a/boljom-skolom-protiv-podjela/304/207-ipak-napusta-ljubuski/28490666.html> (stranica posjećena 1. 7. 2017).
4. Blagovčanin, Predrag. "Mostarska gimnazija primjer kako kamuflirati segregaciju u školama". *Tačno.net*, 27. 5. 2014. <http://www.tacno.net/sarajevo/mostarska-gimnazija-primjer-kako-kamuflirati-segregaciju-u-skolama/> (stranica posjećena 4. 7. 2017).
5. Bolja škola. "Nacrt prijedloga za uvođenje eksperimentalnog plana i programa u Srednjoj strukovnoj školi u Jajcu". *Školegijum*, 9. 5. 2017. <http://www.skolegijum.ba/tekst/index/1258> (stranica posjećena 10. 5. 2017).
6. Bolja škola. "Saopštenje: Ni podjela ni zadržavanje stanja status quo – za obrazovanje u Jajcu postoji bolje rješenje". *Školegijum*, 22. 3. 2017. <http://www.skolegijum.ba/tekst/index/1197> (stranica posjećena 24. 4. 2017).
7. Buka intervju. Emina Žuna: "Novo rješenje za djecu iz Jajca". *Buka*, 19. 5. 2017. <http://www.6yka.com/novost/124192/novo-rjesenje-za-djecu-iz-jajca-samo-na-ovaj-nacin-djeca-ce-nam-biti-zajedno-nece-bit-etnicki-cistih-skola> (stranica posjećena 26. 7. 2017).
8. Council of Europe, Commissioner for Human Rights. "Country Visit: Bosnia and Herzegovina: Greater Efforts Needed to Enhance Social Cohesion and Media Freedom", 16. 6. 2017. <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/bosnia-and-herzegovina-greater-efforts-needed-to-enhance-social-cohesion-and-media-freedom> (stranica posjećena 26. 7. 2017).
9. Đugum, Aida. "Vjetar u leđa za srednjoškolce iz Jajca: Tražimo promjenu za sve škole u BiH". *Radio Slobodna Evropa*, 19. 6. 2017. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srednjoskolci-iz-jajca-traze-promjene/28564761.html> (stranica posjećena 4. 7. 2017).
10. Hadžimusić, Aida. "Ministrica za N1 o podjelama u obrazovanju". *N1*, 27. 3. 2017. <http://ba.n1info.com/a/145458/Vijesti/Vijesti/Ministrica-za-N1-o-podjelama-u-Jajcu.html> (stranica posjećena 14. 6. 2017).
11. Huseinović, Samir. "Učenici protiv segregacije – ministrica poručuje 'idite u disko'". *Deutsche Welle*, 21. 6. 2017. <http://www.dw.com/bs/u%C4%8Denici-protiv-segregacije-ministrica-poru%C4%8Duje-idite-u-disko/a-39341912> (stranica posjećena 2. 7. 2017).
12. Pavlović, Ivan. "Položaj Hrvata u BiH u području obrazovanja". *Portal hrvatskog kulturnog vijeća*, 14. 1. 2008. http://www.hkv.hr/index.php/izdvojeno/doznali-smo/index.php?option=com_content&view=article&id=3697:poloaj-hrvata-u-bih-u-podruju-obrazovanja&catid=132:bih&Itemid=44 (stranica posjećena 18. 3. 2017).
13. SRNA. "FBiH: Četiri kantona bez nacionalnih predmeta". *Mondo.ba*, 10. 9. 2015. <http://mondo.ba/a596809/Info/BiH/FBiH-Cetiri-kantona-bez-nacionalnih-predmeta.html> (stranica posjećena 17. 4. 2017).
14. Šutalo, Milan. "Model Mostara i Žepča – Rješenje problema 'dviju škola pod jednim krovom'?" *Mediaonline.ba*, 1. 11. 2012. <http://www.mediaonline.ba/ba/?ID=494> (stranica posjećena 17. 3. 2017).
15. Večernji list. "Odluka o osnivanju srednje škole u Jajcu temelji se na Ustavu: Intervju". *Večernji list*, 25. 8. 2016.

O autorici

Alina Trkulja stručna je saradnica za nastavu Centra za interdisciplinarnu studiju Univerziteta u Sarajevu (CIS). Pri Evropskom regionalnom magistarskom programu iz oblasti Demokracija i ljudska prava u Jugoistočnoj Evropi (ERMA) Univerziteta u Sarajevu i Univerziteta u Bolonji obavlja poslove akademske tutorice od 2011. godine. Diplomirala je komparativnu književnost na Odsjeku za komparativnu književnost i bibliotekarstvo 2008. i historiju umjetnosti na Katedri za historiju umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 2010. godine. Stekla je zvanje magistricе Demokracije i ljudskih prava na ERMA programu, u Centru za interdisciplinarnu studiju 2011. godine, radom na temu obrazovanja o ljudskim pravima u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini i Srbiji. Dugogodišnja je saradnica za razvoj i promociju edukativnog programa Udruženja Pravo ljudski *Zumiraj prava*.

ANALITIKA – Centar za društvena istraživanja je nezavisna, neprofitna, nevladina organizacija koja se bavi istraživanjem i razvojem javnih politika u širem smislu. Misija Analitike je da na osnovu kvalitetnih istraživanja i odgovarajuće ekspertize ponudi relevantne, inovativne i praktične preporuke usmjerene na promoviranje inkluzivnih i boljih javnih politika, kao i na sveukupno unapređenje procesa njihovog donošenja.

www.analitika.ba
